

Moc vědění: pseudo-aristotelské *Secretum secretorum* ve středověkých Čechách

PAVLÍNA CERMANOVÁ

Secretum secretorum v latinském středověku

Filip z Tripolisu, jeden ze dvou překladatelů, kteří zpřístupnili arabsky psané pseudo-aristotelské *Secretum secretorum* latinskému Západu, v prologu textu předeslal, že se jedná o spis nadmíru důležitý, přinášející něco užitečného prakticky o všem.¹ Formálně je *Secretum secretorum* (Kitab sirr al-asrār, dále uváděno jako SS) fiktivní dopis, jímž měl stárnoucí a nemocemi stížený Aristotelés předat rady Alexandrovi Makedonskému během jeho tažení do Persie. Ačkoli se text sám hlásí k řeckému původu, neznáme dnes žádnou jeho řeckou verzi. O řeckém původu mluví druhý z prologů, které jsou předřazeny před samotný text. Měl jej sepsat překladatel a učenec Yahya ibn al-Bitriq, když, jak sám píše, přeložil spis nejprve z řečtiny do syrštiny a následně ze syrštiny do arabštiny.² Yahya zde popisuje také takřka zázračné nalezení řeckého textu, jež měl objevit po dlouhém hledání u asketického mudrce v chrámu Slunce, který si sám pro sebe postavil filosof Aesculap. Dnes známe ale až arabskou verzi, jež vznikla během 10. století a stala se základem pro překlad do dalších jazyků: perštiny, turečtiny, hebrejštiny, kastilštiny a latiny. Do latiny bylo SS přeloženo dvakrát. Poprvé kolem roku 1120, kdy Jan z Toleda (Jan ze Sevilly) zpřístupnil latinskému světu jeho zdravotněnou část; text opatřil

1) *Opera hactenus inedita Rogeri Baconi*. Fasc. V. *Secretum secretorum cum glossis et notulis*, ed. Robert STEELE, Oxford 1920, s. 25–172.

2) Steven J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets. The Scholarly Career of a Pseudo-Aristotelian Text in the Latin Middle Ages*, Ann Arbor 2003, s. 8–9.

zároveň vlastním krátkým úvodem, kde vyložil důležitost celého spisu a zdůraznil náročnost překladatelského úkolu. Převzal sem i příběh z druhého prologu o nalezení (patrně bájného) řeckého textu. Roku 1232 pak Filip z Tripolisu přeložil text SS do latiny celý.³ Obě verze se během středověku dočkaly překladu do mnoha evropských jazyků, a to včetně češtiny.

Secretum se při prvním zběžném pohledu jeví jako text kombinující encyklopedickou příručku a knížecí zrcadlo, v němž filosof poskytuje panovníkovi rady ohledně vlády, etiky a politiky. V rámci arabského a perského žánrosloví lze spis zařadit do takzvané literatury *adab*, jež se formovala mimo jiné jako promluva učitele k (vznešenému) žákovi, obsahující široké spektrum rad, jak si počínat v nejrozličnějších situacích. *Adab* poskytoval encyklopedické vědění, přitom měl ale i pobavit. V kombinaci prozaických žánrů tato literatura vzdělávala a zábavnou formou poučovala.⁴ Také pro SS je charakteristická velká různorodost. Slovy Filipa z Tripolisu požádal Alexander svého učitele Aristotela, aby mu zjevil velká tajemství věd, astronomie, astrologie, poučil jej o síle alchymie v přírodě, aby jej seznámil se zaříkáváním, s geomancíí, celimancíí a naučil jej povahozpytu.⁵ V SS tak nalezneme nejprve návod k dobré vládě, státovědné rady, obsáhle pasáž se ve formě *regimen sanitatis* věnuje doporučení, jak si má panovník zachovat dobré zdraví, a to včetně konkrétních receptů; přes astrologické rady o vlivu planet, lapidář a herbář se pak autor dostává k tajemstvím alchymistických laborací, do nichž je vložen nejen přepis *Smaragdové desky* (ps.-)Herma Trismegista, tj. univerzalistické sumy, poskytující základní metodu alchymistického pojetí všehomíra, ale i instrukce k užívání divotvorných prstenů nebo kamene, který dokáže ovlivnit výsledek bitvy. Nechybí ani drobné příběhy, jež ve formě *exempel* názorně ozřejmují to, o čem konkrétní pasáže hovoří. Závěr díla v uspořádání, jak ho znal latinský svět, rozebírá důležitou aristotelenskou kategorii spravedlnosti a její místo ve spektru panovníckých ctností, umění válečné, a rozsáhle pojednává o fyziognomii a jejím využití.⁶ Vědění, jež zahr-

3) K arabským verzím spisu *Sirr al-asrār* a k jeho rozšíření do latinského světa Mario GRIGNASCHI, *Remarques sur la formation et l'interprétation du Sirr al-asrār*, in: Pseudo-Aristotle The Secret of Secrets. Sources and Influences, edd. W. F. Ryan – Charles B. Schmitt, London 1982, s. 3–25. Základní přehled o recepci aristotelských i pseudo-aristotelských spisů v křesťanské Evropě *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the Rediscovery of Aristotle to the Desintegration of Scholasticism 1100–1600*, edd. Norman Kretzmann – Anthony Kenny – Jan Pinborg – Eleonore Stump, Cambridge 1982, s. 58, 60; srov. také tabulku s počty dochovaných rukopisů, s. 78–79. Do kontextu dalších pseudo-aristotelských textových tradic zařadil *Secretum secretorum* Martin GRABMANN, *Forschungen über die lateinischen Aristotelesübersetzungen des XIII. Jahrhunderts*, Münster 1916 (= Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Texte und Untersuchungen, Bd. 17), s. 250–251.

4) Jaroslav OLIVERIUS, *Svět klasické arabské literatury*, Brno 1995, s. 191.

5) *Opera hactenus inedita*, s. 26: *Quem librum peritissimus princeps philosophorum Aristotiles composuit ad petitionem regis Alexandri, discipuli sui, qui postulavit ab eo, ut ad ipsum veniret, et secretum quarundam artium sibi fideliter revelaret, videlicet motum, operationem et potestatem astrorum in astronomia, et artem alkimie in natura, et artem cognoscendi naturas, et operandi incantaciones, et celimanciam, et geomanciam.*

6) Pseudo-Aristotelův spis *Phisionomia* poprvé z řečtiny do latiny přeložil kolem roku 1260 Bartoloměj z Messiny. K rozšíření umění fyziognomie přispěl ale zejména překlad SS. Srov. k tomu Jean-Patrice BOUDET, *Entre science et nigromance. Astrologie, divination et magie dans l'Occident médiéval (XIIe–XVe siècle)*, Paris 2006, s. 114–115.

nuje i přírodní nauky a hermetické vědy, se zde prezentuje jako elitní, zakódované v hádankách a obrazech a spoluvytvářející moc a charisma panovníka.⁷

Secretum secretorum bylo jedním z nejrozšířenějších a nejčtenějších spisů středověku. Badatel, který se zabývá rozšířením a recepcí tohoto textu, nutně po chvíli dojde k závěru, že je zde nejen alespoň něco o všech oblastech středověkých přírodních i humanitních věd, ale že je na text možné narazit téměř všude, od korpusů a konvolutů elitního vědění až po soubory receptů proti neduhům těla, jež hraničily s přírodní magií. Prolínání vědomostních okruhů, věd a ‚pavěď‘, nebylo nijak neobvyklé, zvláště u těch učenců, kteří se zabývali přírodními vědami a otázkami fungování fyzického světa, jež byly pochopitelně součástí teologické percepce univerza. Astronomie a astrologie jako divinační techniky se rovněž překrývaly s dobovým teologickým náhledem světa. Ve středověku se tak běžně stávalo, že jeden a týž učenec byl zároveň lékařem, astrologem, astronomem, k tomu nositelem několika církevních úřadů a poživatelem prebend a autorem apokalyptických proroctví, jak tomu bylo například u Havla ze Strahova, lékaře na dvoře Karla IV. a jeho syna Václava.⁸

Stejně jako terapeuticko-magické lapidáře a herbáře doplňovaly vědomostní korpus medicínský, souzněly tyto disciplíny, hraničící s přírodní magií, v některých případech také s teologií a s další přírodní naukou, totiž alchymii (alchymistické nauky mnohdy pracovaly s teologickými koncepty). Společným jmenovatelem všech jmenovaných disciplín, jakkoliv z dnešního pohledu vzdálených, bylo hledání dokonalosti a uvažování prostřednictvím alegorických výkladových vzorců světa. Kýžený poslední stupeň dosažené dokonalosti vystupoval symbolicky ve formě kamene mudrců, Kristovy krve nebo konečné porážky Antikrista a eschatologického završení dějin světa.⁹

Recepce spisu *Secretum secretorum* na přemyslovském a lucemburském dvoře (13.–14. století)

V českém prostředí se setkáváme jak s rukopisy druhého překladu, tak i s těmi, které obsahují opisy odvozeného zlomku *O zdravé životosprávě, regimen sanitatis*, odpovídající zpravidla části, již přeložil Jan z Toleda.¹⁰ *Secretum* bylo od 13. století součástí rozšiřujícího se počtu vzdělanostních diskurzů, a to od vědomostních

7) *Opera hactenus inedita*, s. 41: *Causa quidem subest quare tibi figurative revelo secretum meum, loquens tecum exemplis enigmaticis atque signis, quia timeo nimium ne liber presencium ad manus deveniat infidelium et ad potestatem arrogancium.*

8) Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha – Litomyšl 2010, s. 169–175.

9) V českém prostředí byly známy například spisy Jana Rupescissy, který výrazně propojil alchymistické vzorce s christologickými a apokalyptickými obrazy, srov. k tomu Barbara OBRIST, *Les débuts de l'imagerie alchimique (XIVe–XVe siècle)*, Paris 1982, s. 134. Rovněž Leah DEVUN, *Prophecy, Alchemy, and the End of Time. John Rupescissa in the Middle Ages*, New York 2009, zejm. s. 102–127.

10) Základní představu o rozšíření spisu do roku 1325 přináší S. J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets*, s. 367–417. Srov. rovněž Charles B. SCHMITT – Dilwyn KNOX, *Pseudo-Aristoteles Latinus. A Guide to Latin works falsely attributed to Aristotle before 1500*, London 1985, s. 58–59, 70–72.

kompendií až po příručky praktické medicíny. Mezi lékaři se oblíbě přirozeně těšil zejména překlad Jana z Toleda, shrnující medicínské a zdravotně pasáže, který byl od 13. století pravidelně citován a přebírán do encyklopedických prací, včetně těch nejvlivnějších od Vincenta z Beauvais a Tomáše z Cantimpré či spisu *De animalibus* Alberta Velikého.¹¹

Povědomí o SS mohl do prostředí Čech přinést papežský legát Albert Behaim/Bohemus (* 1190/1195, † asi 1260). Tento vzdělaný muž byl mimo své angažmá v papežských službách držitelem několika prebend, působil v olomoucké kapitule a ovládal do určité míry český jazyk. Dochoval se po něm osobní zápisník zahrnující jeho korespondenci a soubor textů, které ho zaujaly, mezi nimi i opis SS v překladu Filipa z Tripolisu, jež si Albert opatřil během pobytu na lyonském koncilu (1245). Jedná se o nejranější dochovaný rukopis s opisem Filipova překladu vůbec.¹²

Secretum bylo tedy v intelektuálně elitních kruzích známé již v druhé polovině 13. století. Pravděpodobná zprostředkovatelská role Alberta Behaima není sice pramenně doložitelná, nicméně pro následující období vlády Václava II. disponujeme již konkrétními prameny. Obraz tohoto panovníka, jak jej přináší *Zbraslavská kronika*, odpovídá ostatně v některých bodech právě ideálu moudrého vládce, jež poznává tajemství skrytých věd a tímto věděním upevňuje svou moc a své charisma. Takového panovníka představilo středověku právě SS, jež bylo svého druhu kompendiem zjeveného vědění, proklamativně vymezeného pouze pro vyvolené, které upevňovalo a legitimizovalo mocenské pozice a nabylo tím politické dimenze.¹³

11) Srov. Regula FORSTER, *Das Geheimnis der Geheimnisse. Die arabischen und deutschen Fassungen des pseudo-aristotelischen Sirr al-asrār / Secretum secretorum*, Wiesbaden 2006, s. 119–120.

12) Soubor Behaimových textů je dnes uložen v Bayerische Staatsbibliothek v Mnichově, Clm. 2574b. Edici viz *Das Brief- und Memorialbuch des Albert Behaim*, edd. Thomas FRENZ – Peter HERDE, München 2000 (= MGH Briefe des späteren Mittelalters I). K recepci SS u Alberta Behaima S. J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets*, s. 123–124; rovněž Týž, *The Early Circulation of the pseudo-Aristotelian Secret of Secrets in the West: The Papal and Imperial Courts*, *Micrologus* 2, 1994, s. 127–144, zejm. 128–130. K Behaimově politické kariéře v papežských službách a jeho zájmům J.-P. BOUDET, *Entre science et nigromance*, s. 198–200. Kariéru Alberta Behaima a jeho vztah k Čechám shrnuje Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253*, Praha 2002, s. 158.

13) William EAMON, *Science and the Secrets of Nature. Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture*, Princeton 1994, s. 48. Typ „moudrého krále“ v pozdním středověku vědomě naplňoval především francouzský král Karel V. Model se v Evropě prosazoval již od 13. století, mimo jiné právě prostřednictvím SS. Není překvapující, že tento spis byl znám a používán na dvoře císaře Fridricha II., jež sám proslul vzděláním v mnoha oborech a podporoval recepci arabské vzdělanosti; srov. k tomu Charles S. F. BURNETT, *Master Theodore, Frederick's II's Philosopher*, in: *Frederico II e le Nuove culture*, Spoleto 1995, s. 225–265. Rovněž srov. připojenou edici textu (tamtéž, s. 266–285), jež pro Fridricha sepsal jeho dvorní filosof, mistr Theodor. Autor se zde výslovně odvolává na znalost a přítomnost SS na Fridrichově dvoře. Je také zřejmé, že Michal Scotus, který se rovněž pohyboval na Fridrichově dvoře, notně využil SS při psaní své *Liber introductorius*; k tomu S. J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets*, s. 129–134. K sdílení intelektuálních impulsů mezi papežským a císařským dvorem srov. Agostino PARAVICINI BAGLIANI, *Frederico II e la corte dei papi: scambi culturali e scientifici*, in: Týž, *Medicina e scienze della natura alla corte dei papi nel Duecento*, Spoleto 1991, s. 53–84. Pro anglické prostředí byl „moudrým králem“ Richard II., i tato stylizace je svázána s recepcí SS. Výrazný vliv tohoto spisu se objevuje například v knížecím zrcadle *De quadripartita regis specie* (ed. J.-P. GENET, in: *Four English Political Tracts of the Later Middle Ages*, London 1977, s. 22–39). Tento spis je v rukopise oxfordské Bodleian Library dochován spolu s pojednáním o fyziognomii, jež bylo převzaté ze SS, s oneirokritickým traktátem *Somnia Danielis* a s *Liber iudiciorum*, spisem adresovaným právě Richardovi II., jež

Autor *Zbraslavské kroniky* Petr Žitavský zkombinoval v portrétu Václava II. charisma založené na teologickém poznání Písma s charismatem, jež přináší studium a proniknutí do skrytých oblastí vědních disciplín. O králi Václavovi píše: „Také se snažil míti na svém dvoře učitele znalé církevního práva a jiných věd nebo umění, aby při poslušání jejich vzájemných hovorů o tajných hranicích jejich věd dospěl z jejich sporných rozmluv k znalosti neznámých věcí [...] a tím uvedl odborníky v tom do sporu, aby z rozličných mínění nakonec poznal ovoce pravdy a povzbudil mysl mistrů [...], aby pátrali po tajemství svých věd.“¹⁴ Pokud jedním z postulatů SS bylo, že v poznání a vědění spočívají úspěšné vládnutí a moc, pak obraz panovníka, jež vytvořil Petr Žitavský, s pseudo-aristotelským konceptem v tomto konkrétním bodě korespondoval.

Secretum v každém případě nebylo na dvoře Václava II. neznámým textem.¹⁵ Rukopis 513 uložený v Burgerbibliothek v Bernu obsahuje anonymně dochovaný traktát kombinující pseudo-aristotelský lapidář s astrologickým a fyziognomickým pojednáním.¹⁶ Ke králi Václavovi nás přivádí hned poznámka na foliu 2^v, kde se explicitně dočteme, že dílo bylo sepsáno ke cti všemohoucího Boha a ke slávě a věčné památce ctnostného krále Václava II.¹⁷ Autor rukopisu SS pravděpodobně znal, citoval z něj v úvodu svého spisu (fol. 1^r) didaktický příběh, ve kterém žáci lékaře Hippokrata zkouší znalce fyziognomie Phylonoma z jeho vědomostí.¹⁸ Ukážou mu obraz Hippokratův a žádají ho o úsudek o charakteru tohoto muže. Ten ho označí za osobu se sklony k požitkářství a k podvodu. Žáci přirozeně vyzvou Hippokrata, aby Phylonoma slova komentoval, respektive vyvrátil, ten však odpoví, že opravdu má k uvedeným negativním stránkám lidské povahy přirozený sklon, nepodléhá jim ale díky síle rozumu.¹⁹

zahrnuje obsáhlé pojednání o geomancii. Tento rukopis, spojený s Richardem II., lze pojmout jako manuál politického chování a skrytých umění divinačních technik. Srov. k tomu J.-P. BOUDET, *Entre science et nigromance*, s. 341–342.

14) Překlad podle *Zbraslavské kroniky. Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976, s. 75. Latinský text FRB IV, ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 40. K modelu Václava II. jako moudrého krále Robert ANTONÍN, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013, s. 343–345. Antonín panovnickou moudrost hledá v jeho zákonodárné činnosti.

15) V následujícím výkladu se opírám především o studii Zdeňka ŽALUDA, *Prameny k přírodním naukám a medicíně u dvora Václava II.*, *Mediaevalia historica Bohemica* 14/2, 2011, s. 7–23.

16) Na rukopis upozornil Lynn THORNDIKE, *De lapidibus*, *Ambix* 8, 1960, s. 21–23. Tento text byl vydán tiskem v Merseburgu již roku 1473, a to pod názvem *Lapidarius et Liber de physiognomia Aristotelis*. Dochované rukopisy uvádějí Ch. B. SCHMITT – D. KNOX, *Pseudo-Aristoteles Latinus*, s. 50. Ke zde uvedenému výčtu je nutné dodat ještě rukopis BJ 778 Jagellonské knihovny v Krakově, jenž zahrnuje část tohoto textu pojednávající o vlastnostech kamenů.

17) Burgerbibliothek Bern, rkp. 513, 2^v: *in dei honorem omnipotentis et gloriam et perpetuam memoriam virtuosí Wenceslai secundi regis Bohemorum principis gloriosi*; na foliu 3^v: *in ipsius enim laudem honorem ac perpetuam memoriam hic liber extitit compilatus*; stejně tak stojí v závěru fyziognomické části rukopisu, fol. 58^r: *hunc libellum, qui physonomia regia intitulatur, collegimus in perpetuam memoriam excellentissimi principis domini Wenceslai secundi regis bohemorum, ut bonos noscat et se ipsis sociare valeat et fugeat consortia impiorum*. Citováno podle Z. ŽALUD, *Prameny k přírodním naukám*, s. 12, pozn. 30.

18) Není vyloučeno, že tento příběh koloval i ve sbírkách exempel mimo SS, nepodařilo se mi ho ale najít.

19) Cituje Z. ŽALUD, *Prameny k přírodním naukám*, s. 14, pozn. 29. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 165.

Opis lapidáře připsaného Aristotelovi, stejného jako v bernském rukopise, jenž se rovněž hlásí k Václavovi II. jako úctyhodnému a vznešenému mecenáši, nalezneme také v kodexu BJ 778 Jagellonské knihovny v Krakově.²⁰ O tomto konvolutu víme, že jako celek vznikl kolem roku 1425, kdy byl v majetku profesora a rektora krakovské univerzity, lékaře Jana z Dobré. Ten podle vlastního svědectví, vloženého právě do uvedeného rukopisu, hovořil s astrologem Jindřichem Čechem, pobývajícím v letech 1423 až 1427 na dvoře Vladislava II. Jagellonského, pro kterého zřejmě sepsal modlitební knihu obsahující magické pasáže.²¹ Rektor krakovské univerzity Stanisław ze Skalbimierze zahájil proti Jindřichovi roku 1429 proces, v němž astrologa obvinil nejen z husitské hereze, nýbrž také ze vzývání démonů, nekromancie a krystalomancie, tedy magického využívání krystalů za účelem nalezení skrytých pokladů.²² Spolu s Jindřichem Čechem byli obviněni z magických praktik další tři mistři krakovské univerzity, což vylučuje domněnku, že by nařčení z nekromancie sloužilo jednoznačně k podtržení nebezpečnosti husitské hereze. Tento fakt naopak naznačuje, že magické praktiky byly v dané době vlastní i univerzitnímu prostředí, nevyhýbaly se ani společenským špičkám a mohly tvořit součást korpusu elitního vědění.

Druhým rukopisem vypovídajícím o přítomnosti SS na dvoře Václava II. je manuskript Vatikánské knihovny Pal. Lat. 1253.²³ Jedná se o jednoznačně lékařsky zaměřený kodex, jehož původ lze hledat v sedmdesátých letech 13. století na univerzitě v Montpellier, kde zřejmě sloužil zprvu jako příručka jednomu z tamních mediků. Zahrnuje více než pět desítek různých titulů z lékařské vědy, mezi nimi i SS v překladu Jana z Toleda (fol. 11^v: *Incipit prologus de observatione diete quam Alexandro Aristoteles edidit in libro qui intitulatur Secretum Secretorum*; fol. 14^r: *explicit Epistola Aristotelis de regimine sanitatis*). Vedle kompletního prologu Jana z Toleda zde nalezneme pojednání o čtyřech ročních obdobích, zdravotněnou a lékařskou část SS. Vlastník tohoto rukopisu či jeho uživatel byl v každém případě v přímém vztahu s králem Václavem. Na foliu 198^v, kde se pojednává o laxativech, nalezneme přípisek, že popisované projímadlo ze tří drachem katolika a tří drachem růžové šťávy bylo patnáctkrát podáno českému králi. Na foliu 195^v stojí pak malá noticka *pro Wenceslao*.²⁴ Král nebyl jediným, kdo se v Čechách léčil podle uvedených

20) K tomuto rukopisu srov. Benedek LÁNG, *Unlocked Books. Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*, University Park Pennsylvania 2008, s. 69.

21) Problematiku této modlitební knihy i dosavadní literaturu k tématu shrnuje B. LÁNG, *Unlocked Books*, s. 162–169.

22) K případu Jindřicha Čecha Stanisław WIELGUS, *Consilia de Stanislas de Scarbimiria contre l'astrologue Henri Bohemus*, *Studia Mediewistyczne* 25, 1988, s. 145–172. K praktikám krystalomancie Benedek LÁNG, *Angels around the Crystal: The Prayer Book of King Wladislas and the Treasure Hunts of Henry the Bohemian*, in: *Aries. Journal for the Study of Western Esotericism* 5, 2005, s. 1–32; Týž, *Unlocked Books*, s. 214–219; s. 225. K působení Jindřicha Čecha Krzysztof OZÓG, *Uczeni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*, Kraków 2004, s. 59, 324; zde rovněž k Janovi z Dobré, s. 53–54.

23) Popis rukopisu in Ludwig SCHUBA, *Die medizinischen Handschriften der Codices Palatini in der Vatikanischen Bibliothek*, Wiesbaden 1981, s. 292–299.

24) BAV Roma, Pal. Lat. 1253, fol. 198^v, 195^v. Přípisky odkazující k českému králi uvádí i Ludwig Schuba v citovaném katalogu.

receptů. Poznámka na fol. 200^r osvětluje, že uvedený projímavý prostředek užil vyšehradský probošt (*laxavit prepositum de Wisegrad*), s největší pravděpodobností Petr z Aspeltu: přípisek na fol. 165^r zmiňuje ke svátku svaté Walpury 1320 jako pacienta mohučského arcibiskupa.²⁵ Jako jeden z možných majitelů rukopisu, vzhledem k chronologii zmíněných událostí, se rýsuje lékař Jan z Göttingenu, který stál velmi blízko právě Petrovi z Aspeltu, jemuž do značné míry vděčil za svou zářnou lékařskou kariéru na několika královských dvorech.²⁶ Jan na popud Petra z Aspeltu roku 1314 opustil Montpellier, kde působil na lékařské fakultě, aby vstoupil jako lékař do služeb Ludvíka Bavora a staral se i o zdraví Petrovo.²⁷

Ať byl ale majitelem zmíněného vatikánského rukopisu kdokoli, Jan z Göttingenu nám ze scény nemizí. Nacházíme ho ve třicátých letech 14. století jako lékaře Jana Lucemburského, není vyloučené, že později přešel i do služeb Karla IV. Pro Jana sepsal formou stylizovaného dopisu pojednání o ochraně proti jedům, *Epistola de cautela a venenis*. Tento spis lze zařadit do žánru *regimina sanitatis* se zvláštním zaměřením na stravování a obezřetnost před možnými podávanými jedy. Po květnatém dedikačním úvodu, v němž se původce spisku sám označuje za kaplana a kanovníka mohučského, následuje text, kde se autor v úvodní pasáži odvolává na autority a jejich spisy: Galénovu knihu *O předchozích příčinách* (*De causis pro-catarcticis*), traktát *O thériaku* (*De tyarica*), jež Galén sepsal pro císaře Antonia. Dále Jan cituje Avenzoarovu knihu *Theysir*, již autor sepsal pro svého hispánského pána, a v neposlední řadě uvádí Jan z Göttingenu ve svém úvodním výčtu autorit Aristotelovu knihu pro Alexandra Makedonského *O panování vladařů*.²⁸ Jan měl pseudo-aristotelský spis prostudovaný, o pár odstavců dále si ze SS půjčuje příběh o tom, jak Aristotelés varoval Alexandra před jedem, jež mu podala krásná dívka: „Právě tak totiž Aristotelés, jak píše v knize O tajemných tajemstvích, varoval Alexandra před jedem podaným onou dívkou sice překrásnou, leč travičkou, kterou poslala královna Indie samotnému Alexandrovi s mnoha pozornostmi a krásnými dary na důkaz přátelství; ta se však jakoby převtělila v přirozenost jedovatého hada.“²⁹ V doslovném souladu se slovy pseudo-Aristotela pak Jan z Göttingenu vyzývá krále Jana, aby se střežil před smrtelnými jedy: *Cave, cave mortifera venena!*³⁰ Příběh o indické dívce, naplněné jedem natolik, že styk s ní přináší jistou smrt, patřil k oblíbeným a pozornost budícím pasážím SS. Nalezneme ho rovněž například

25) Při popisu dalšího osudu rukopisu vycházím ze Z. ŽALUDA, *Prameny k přírodním naukám*, s. 17–18.

26) Život Jana z Göttingenu shrnuje Milada ŘÍHOVÁ a kol., *Lékaři na dvoře*, s. 66–74. Srov. starší biografickou práci Karl WENCK, *Johann von Göttingen. Arzt, Bischof und Politiker zur Zeit Ludwigs des Bayern*, Archiv für Geschichte der Medizin 17, 1925, s. 141–156. Ke vztahu Jana z Göttingenu a Petra z Aspeltu srov. Tilmann SCHMIDT, *Drogen für den Erzbischof. Peter von Aspelt (gest. 1320) und der Arzt Johann von Göttingen*, Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte 58, 2006, s. 109–130.

27) Vzhledem k tomu, že rukopisný přípisek o požití laxativa mohučským arcibiskupem je psán jinou rukou, a také vzhledem k faktu, že několik týdnů po svátku svaté Walpury (20. dubna) Petr z Aspeltu zemřel (5. června), je nadmíru pravděpodobné, že rukopis byl v této době v držení Petrova lékaře v Mohuči, což by vlastnictví Jana z Göttingenu nevylučovalo.

28) *Pater philosophie Aristoteles librum De regimine principum edidit Alexandro*. Viz *Epistola de cautela a venenis*, ed. Milada ŘÍHOVÁ, in: *Lékaři na dvoře Karla IV.*, s. 78.

29) *Epistola de cautela a venenis* (v překladu M. Říhové), s. 82–83. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 60.

30) *Epistola de cautela a venenis*, s. 82. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 59.

v krátkém úryvku zcela bez souvislostí vloženém do opisu postních kázání Jakuba de Voragine v rukopise vratislavské univerzitní knihovny I Q 310 z druhé poloviny 14. století, v němž byl na přidešší původně vlepen (dnes vezván) pergamenový list se zápisem pražské synody z roku 1312.³¹ Písař zřejmě přerušil svou práci na opisu postního kázání a zaznamenal stručně daný příběh. Shoda s předlohou SS je zde ale z velké míry pouze obsahová, nikoli textová, neboť písař uvedený příběh převzal od Alberta Velikého, který se sám v pseudo-aristotelském spisu mnohokrát inspiroval.³²

Text zdravotněvých částí SS se velice často vyskytuje v rukopisném kontextu spolu s dalšími lékařskými texty a pojednáními o jedech a protijedech, botanickými spisy nebo astrologickými poučeními. Jako příklad můžeme uvést rukopis Národní knihovny ČR XI F 10 z první poloviny 15. století (jedna část je datována do roku 1428). Tento rukopis se otevřeně hlásí k českému prostředí, svědčí o tom zejména české interlineární glosy, jimiž je opatřen latinský herbář. Do českého kontextu směřuje také poznámka u spisu *Cyrelli episcopi Quadripartitus apologeticus* v řečeném rukopise (opis z roku 1428), která uvádí, že tím, kdo českému prostředí zprostředkoval sbírku moralistně-didaktických bajek Bonjohana z Messiny, byl Jan ze Středy.³³ *Quadripartitus* se ostatně vyskytuje ve stejném rukopisném kontextu jako SS ještě v kodexu, který patřil do knihovny farního kostela u sv. Jakuba v Brně (dnes Archiv města Brna, sign. 113/110), o kterém bude pojednáno dále. Na posledním foliu rukopisu XI F 10, kde je zapsán závěr SS (fol. 354^v), je český přípisek „Pane bože“. Ze SS (*Liber de regimine principum seu secreta secretorum de arabico translata*) se tu nacházejí vybrané státovědné, medicínské a fyziognomické pasáže z překladu Filipa z Tripolisu, chybí naopak části věnované výběru a kvalitám služebníků nebo pasáže o panovníkově spravedlnosti. Vzhledem k částečně medicínskému zaměření celého rukopisu zůstaly trochu překvapivě opomenuty také lapidář, herbář a alchymistický oddíl, astrologické rady a pasáže o vlivu planet na zdraví ale zastoupeny jsou. Text SS si jeho čtenář opatřil marginálními latinskými glosami, které zpravidla shrnují obsah dané kapitoly. Glosy nalezneme jak ve státovědné, tak v medicínské části, chybí pouze v závěrečných pasážích věnovaných umění fyziognomie.

31) K záznamu statut Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jaroslav V. POLC, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, s. 64–65.

32) Biblioteka Uniwersytecka Wrocław, I Q 310, fol. 139vb. Srov. *Albertus Magnus, De animalibus libri XXVI*, ed. Hermann STADLER, Münster 1916, lib. VII, tract. 2, cap. 5, s. 553.

33) O autorství *Quadripartitu* byla vedena dlouhá debata mezi Josefem Tříškou, Jaroslavem Ludvíkovským a Františkem Ryšánkem. Shrnují ji zmínění autoři: František RYŠÁNEK, *Cyrelli episcopi Quadripartitus apologeticus*, *Listy filologické* 88, 1965, s. 322–335; Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Několik poznámek k článku „Cyrelli episcopi Quadripartitus apologeticus“*, tamtéž, s. 336–338. Konečné argumenty ve prospěch italského autorství spisu, jež prosazoval J. Ludvíkovský, přinesla Anežka VIDMANOVÁ, *Ještě jednou ke Quadripartitu*, *Studie o rukopisech* 13, 1974, s. 41–66; rovněž TÁŽ, *Středolatinská beletrie a Čechy*, in: *Classica atque mediaevalia Jaroslav Ludvíkovský octogenario oblata*, Brno 1975, s. 235–246.

Recepce spisu *Secretum secretorum* ve vzdělaných společenských vrstvách 14. století

Nemáme bohužel k dispozici důkaz v podobě dochovaného rukopisu, který by prokázal, že opisy celého SS kolovaly mezi vzdělanci v Čechách již za vlády posledních Přemyslovců. Nejstarším opisem celého překladu Filipa z Tripolisu, který se dochoval v českém prostředí, je rukopis pražské kapitulní knihovny L LXXVII. Pochází z první poloviny 14. století, o okolnostech jeho vzniku se ale můžeme pouze dohadovat. Vlastnická poznámka psaná rukou 14. století na předsazeném vloženém listu říká, že kniha patřila jistému mistru Dytherovi. Údaj je bohužel velmi špatně čitelný a můžeme jen spekulovat, o jakého Dythera se jednalo.³⁴ České poznámky o provedených finančních transakcích naznačují, že minimálně jeden z majitelů knihy pocházel z jazykově českého prostředí. Dalším z pozdějších vlastníků byl jakýsi Jindřich, jenž se stal učitelem v Goslaru. V kodexu jsou zastoupeny spisy Tomáše Akvinského, Alberta Velikého či Boetiovy, důležité místo tu zauímají rovněž latinské překlady děl arabských vědců al-Kindiho a al-Gazaliho. Z pseudo-aristotelských spisů je zastoupen *Liber de pomo*, spis, který se v rukopisné tradici vyskytuje často v sousedství SS, od Aristotela pochází *Liber de bona fortuna*.³⁵ SS je opsáno v kompletním překladu Filipa z Tripolisu, nedodrhuje ale tradiční pořadí jednotlivých oddílů redakcí Baconovy a Behaimovy. Důvody změněného uspořádání nejsou zcela jasné. Závěrečná formule se v bohemikálním opise nachází uprostřed textu a poté, jako by si autor vzpomněl, že jsou ještě části, jež vynechal, volně navazují pasáže o idejích a formách světa a o jeho podstatě (fol. 103^v: *Alexander, iam scivisti illud quod antea sententia tractavi et exposui*), o vyvolených, kteří disponují dostatečnou intelektuální kapacitou, aby jim mohla být odhalena skrytá tajemství (fol. 104^r), a pojednání o amuletech včetně popisu magicko-alchymistické procedury pro výrobu prstenu moci. Úplný závěr patří devátému tělesnému léku, který *Secretum* popisuje jako magický všelék.³⁶

V rukopisné sbírce knihovny pražské metropolitní kapituly je zachován ještě jeden kompletní opis SS v překladu Filipa z Tripolisu z 15. století (sign. N LV).³⁷

34) Mohlo se jednat o Dythera de Widera, jenž se stal roku 1370 děkanem pražské artistické fakulty. Josef TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 505–506, kde jsou uvedena i další odvozená jména, která by přicházela v úvahu pro majitele daného kodexu. V konkrétní formě „Dyther“ je uveden pouze právě Dyther de Widera. Pro Dythera de Wydera srov. rovněž Václav Vladivoj TOMEK, *Děje university pražské I*, Praha 1849, s. 89, který ale uvádí jako rok zvolení děkanem 1373.

35) U tohoto spisu se jedná o spisek složený ze dvou separátních kapitol, jedné z *Eudaimovy Etiiky*, druhé ze spisu *Magna Moralia*. Srov. Bernard DODD, *Aristoteles Latinus*, in: Norman Kretzmann, *Cambridge History of Later Medieval Philosophy*, Cambridge 1982, s. 77. K rozšíření a charakteristice tohoto spisu Valérie CORDONIER, *Réussir sans raison(s). Autour du text et des glosses du Liber de bona fortuna Aristotelis dans le manuscrit du Melk 796 (1308)*, in: 1308. Eine Topographie historischer Gleichzeitigkeit, edd. Andreas Speer – David Wirmer, Berlin – New York 2010, s. 705–770.

36) K tradici, jež se vztahovala k magickým prstenům, David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenosť v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2010, s. 108–109. Srov. Bohumil RYBA, *Nigromancie, černá kniha a černokněžník*, *Věstník České akademie věd* 52, 1943, č. 2, s. 81–95.

37) Dva rukopisy s opisem SS, jedním v překladu Jana z Toleda a druhým Filipa z Tripolisu, které jsou dnes uloženy v knihovně kynžvartského zámku, nejsou bohemikální proveniencí. Srov. rkp. 22 D 2,

Porovnáme-li oba kapitulní rukopisy, je zřejmé, že mladší není opisem staršího a že ani neměly společnou předlohu. U rukopisu N LV se jedná o sborník převážně teologických, pastoračních a filosofických textů, jenž pravděpodobně náležel některému z kanovníků pražské kapituly. *Secretum* je v tomto kodexu zastoupeno ve dvou verzích. Nejprve je zde opis v zásadě celého překladu Filipa z Tripolisu, včetně úvodní dedikační pasáže, věnované Guidovi biskupovi z Tripolisu (*Domino suo excellentissimo et in cultu religionis serenissimo Guidoni de Verona*).³⁸ Tento opis sice tematicky v průřezu zahrnul celý obsah textu SS, mnohdy ovšem ve zkrácené podobě. Text je ukončen pasáží věnovanou fyziognomii a závěrečnou formulací *Explicit Liber Secretis secretorum Aristotelis* (fol. 118^v), jak je tomu ve většině dochovaných opisů. Dále následuje *Epistula Aristotelis ad Alexandrum*, spis stejného žánru jako SS, jedná se ale o dva různé texty. Druhý záznam SS rukopis uzavírá; jde opět o část překladu Filipa z Tripolisu, a to o jeho úvodní pasáž.³⁹ Obě verze SS z kodexu N LV spolu úzce souvisí, první opis byl patrně předlohou druhému, který ale zůstal nedokončen. S velkou pravděpodobností oba záznamy vyšly z dílny jednoho písaře, jenž je mohl opisovat pro dva objednavatele, shodou okolností se pak ocitly v jednom kodexu.

Na tomto místě musíme dodat, že znalost pseudo-aristotelských konceptů, včetně těch obsažených v SS, nebyla v rámci pražských intelektuálních kruhů druhé poloviny 14. století vlastní pouze učencům zběhlým v latinské produkci. Diagram Kruhu spravedlnosti, jenž názornou formou shrnoval principy vlády a státovědy, pravděpodobně převzal z hebrejského překladu SS do jednoho ze svých spisů rabín Avigdor Kara. Tento v Praze působící znalec kabaly a díla slavného filosofa Maimonida (Moše ben Majmon) byl v židovských kronikách husitské doby spojován s postavou Václava IV.⁴⁰ Jsou to právě komentáře k Maimonidovým spisům, obsažené v rukopisu Add. 393 univerzitní knihovny v Cambridge, jež nás přivádějí k domněnce, že *Secretum* bylo v Praze známé i v hebrejském překladu. Poznámka na fol. 2^v prozrazuje, že se jedná o opis dokončený písařem Menahemem Barukhem v srpnu 1388, jemuž byl předlohou právě rukopis Avigdora Kary. Na stejném listě nalezneme zmiňovaný, že SS převzatý diagram Kruhu spravedlnosti.⁴¹

fol. 270^v–271^v (13. století, překlad Jana z Toleda); rkp. 671, fol. 150^v–169^r (15. století, překlad Filipa z Tripolisu). Bohemikální není ani rkp. NK ČR Praha, XXIII D 146 (Lobk. 272), jenž pravděpodobně do pražské lobkovické knihovny přešel v 19. století koupí z premonstrátského opatství ve švábském Weissenau. Srov. Paul LEHMANN, *Mitteilungen aus Handschriften* III, Heft 6, München 1932, s. 44; k lobkovické knihovně obecně *Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, ed. Marie TOŠNEROVÁ, Praha 2004, s. 140–141.

38) KMK Praha, N LV, fol. 85^r. Opis SS zahrnuje fol. 85^r–118^v.

39) KMK Praha, N LV, fol. 375^r–379^v.

40) K údajnému spojení Avigdora Kary s Václavem IV. srov. *Juden in der christlichen Umwelt während des späten Mittelalters*, hg. Alfred Haverkamp – Franz-Josef Ziwes, Berlin 1992, s. 62–67. Toto téma zpracovává nově Milan ŽONCA ve své disertační práci, již dokončuje na Queen Mary, University of London. Milanu Žoncovi vděčím za upozornění na skutečnost, že Avigdor Kara s velkou pravděpodobností znal SS v hebrejském překladu.

41) Stefan C. REIF, *Hebrew Manuscripts at Cambridge University Library. A Description and Introduction*, Cambridge 1997, s. 393. K hebrejské tradici SS srov. Moses GASTER, *The Hebrew Version of the „Secretum Secretorum“, a Mediaeval Treatise Ascribed to Aristotle*, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1907, s. 879–912 (hebrejský text); 1908, s. 111–162 (překlad textu do angličtiny); 1908, s. 1065–1084 (Introduction).

Secretum secretorum a pražská univerzita

Secretum nepatřilo mezi povinnou učební látku a závazné studijní texty na pražské univerzitě, zřejmě proto se také nedochovalo mnoho jeho komentářů.⁴² Přesto byl tento spis podle počtu doložených rukopisů v prostředí pražského vysokého učení rozšířenou četbou. V univerzitním rukopise NK ČR IX C 3, ve kterém je dochovaný i jeden z bohemikálních opisů *Anticlaudianus*, se nachází komentář k lékařské a zdravotně části SS (fol. 258^r–270^v).⁴³ Kodex, zahrnující převážně teologické texty, vznikl v rozmezí let 1390 až 1410 a minimálně jeden z textů zde obsažených se datuje do roku 1401, kdy byl sepsán příčiněním kantora z Horšovského Týna Šimona z Rokycan (kolofon na fol. 314^r: *Per me Simonem de Rokyczana tunc rectorem scholarum in Tyn Horssov. anno domini 1401 in vigilia sancte Trinitatis*). Jako celek pak rukopis přešel do majetku koleje Národa českého pražské univerzity pod sign. L 2.⁴⁴ Komentář k SS (inc. *Sciendum itaque quod non erit via vel est ad rem. Iste liber cuius subiectum est regimen corporis humani*) navazuje na krátký prolog k výkladu tohoto díla.

Náznak komentáře SS můžeme rozpoznat v jeho opise v rukopise NK ČR V H 9 z přelomu 14. a 15. století (překlad Filipa z Tripolisu). Text je doplněn pozdějšími poznámkami, které stručně glosují a shrnují obsah spisu. Tato metoda práce se studijními texty patřila takřka k rutíně univerzitního života, mnoho učitelů i žáků se spokojilo právě pouze s takovými drobnými poznámkami, jež shrnovaly nebo vysvětlovaly přečtenou látku.

Ačkoli bez zjevné souvislosti s pražskou univerzitou, uvedme na tomto místě další dva rukopisy. Poměrně rozsáhlý komentář k lékařské a zdravotně části SS je dochován v rukopisné sbírce Vědecké knihovny v Olomouci (M II 52, fol. 222^r–234^r). Spis pochází z druhé poloviny 15. století a do Olomouce se podle přípisu na fol. 1^r dostal z premonstrátského kláštera v Louce. Dalším textem zahrnutým do tohoto rukopisu je *De naturis rerum* Tomáše z Cantimpré, tedy dílo, jež samo na SS odkazuje.⁴⁵ Můžeme se domnívat, že v louckém klášteře měl původ i rukopis uložený dnes

42) O výuce a skladbě předmětů na pražské artistické fakultě v druhé polovině 14. století máme představu díky dochovaným statutům a dvěma soupisům přednášek, srov. František ŠMAHEL, *Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät aus deren Blütezeit (1388–1390)*, in: Týž, *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages*, Leiden – Boston 2007, s. 316–335; Týž, *Fakulta svobodných umění*, in: *Dějiny Univerzity Karlovy I*, ed. Michal Svatoš, Praha 1995, s. 114–116. Seznam přednášek a jména jednotlivých titulů přináší v podrobné studii rovněž František KAVKA, *Organisace studia na pražské artistické fakultě v době předhusitské*, AUC-HUCP 8/1, 1967, s. 7–39, zejm. s. 10–14.

43) *Anticlaudianus* v přímé návaznosti na text SS nalezneme například v rukopise vratslavské univerzitní knihovny IV Q 12 z poslední třetiny 15. století. Podle záznamu plateb za přednášky, jenž je na fol. 85^v, lze odvodit souvztažnost k univerzitě v Lipsku. Ve stejném kodexu je zapsán také komentář k *Secretu* pod titulem *Tractatus super libellum Aristotelis de Secretis secretorum* (fol. 301–303, inc. *Circa initium libelli de regimine principum Aristotelis ad Alexandrum queritur, utrum eius noticia philosophie subordinatur naturali*).

44) Tabulku porovnávací nové a staré signatury rukopisů obsažených v katalogu koleje Národa českého přináší František ŠMAHEL, *Knihovní katalogy koleje Národa českého a koleje Reckovy*, AUC-HUCP 2/1, 1961, s. 83.

45) Vědecká knihovna Olomouc, M II 52, *Glossa in librum Aristotelis De regimine principum*, fol. 222^r–234^r. Srov. Miroslav BOHÁČEK, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissen-*

ve Státním okresním archivu ve Znojmě pod signaturou II/309. Rukopis, datovaný do druhé poloviny 15. století, obsahuje převážně alchymistické spisy, mimo jiné excerpta z Hortulanova *De magni lapidis compositione*. *Secretum* je zde v redakci Filipa z Tripolisu, a to rozdělené pod dva tituly, jednak *De regimine vitae*, jednak *Secretum Secretorum*. Z pseudo-aristotelských spisů je zastoupeno také *De pomo*. Stejně jako v uvedeném olomouckém rukopise, i zde nalezneme šestou knihu z *De natura rerum* Tomáše z Cantimpré.

Jak je uvedeno výše, mezi pražskými univerzitními studenty bylo SS známou četbou. V katalogu rukopisů koleje Národa českého nalezneme dva takřka kompletní opisy SS v překladu Filipa z Tripolisu. První z nich nesl starou kolejní signaturu Q 43, dnes NK ČR VIII D 1.⁴⁶ Jedná se o konvolut různě zaměřených textů ze 14. století: vedle opisu SS zde byla zařazena například rozsáhlá formulářová sbírka, ale také jedna z verzí slavného *Listu kněze Jana císaři Fridrichovi*.⁴⁷ Druhý rukopis, jenž náležel do knihovny koleje Národa českého, nesl signaturu J 45 a dnes je uložen v NK ČR pod značkou VIII C 22. Kromě textu SS obsahuje například rozsáhlou sbírku opisů listů francouzského diplomata a poety Petra z Blois s rejstříkem nebo kroniku malínského plebána Augustina, popisující události na Kutnohorsku a Sedlecku v letech 1399–1412.⁴⁸ Textu SS je zde předsazen v rámci známých bohemikálních rukopisů netradiční úvod, v němž Aristotelés vysvětluje své pohnutky k sepsání díla (inc. *Ad gloriosum regem omnium regum et omnium regum principum orbis terre atque terrarum earundem ego Aristotelis arabs in numero philosophorum residens*).⁴⁹ Ačkoli obsah tohoto úvodního textu má převážně medicínský charakter, nejedná se o pasáž ze SS, nýbrž o jeden z listů Aristotela Alexandrovi, jež kolovaly po středověké Evropě, a to bez závislosti na tradici SS.⁵⁰ I tento list deklaruje, že je překladem z arabštiny. Poté následuje dedikační pasáž, jak ji známe z překladu Filipa z Tripolisu (inc. *Domino suo excellentissimo*), a celý text SS. Ačkoli zmíněný Aristotelův list Alexandrovi nebyl nijak primárně spojen s textem SS, lze nalézt tyto dva texty v bohemikálních rukopisech pohromadě ještě jednou, a to v již výše uvedeném pražském kapitulním rukopise N LV, kde ale *Epistola ad Alexandrum* neuvádí SS, nýbrž po něm následuje.

Krátká excerpta z textu SS nalézáme také mezi akvizicemi Karlovy koleje (původní signatura Karlovy koleje D 65 K, dnes v NK ČR pod signaturou V G 25).

schaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz, Köln – Wien 1994, s. 388–389. O vztahu spisu *De natura rerum* Tomáše z Cantimpré a SS viz S. J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets*, s. 185.

46) F. ŠMAHEL, *Knihovní katalogy*, s. 83.

47) Zde zapsaná verze dopisu kněze Jana odpovídá textu, jež editorka tohoto díla, Bettina Wagner, označuje jako III. zpracování, srov. Bettina WAGNER, *Die „Epistola presbiteri Johannis“ lateinisch und deutsch. Überlieferung, Textgeschichte, Rezeption und Übertragungen im Mittelalter*, Tübingen 2000, s. 431.

48) Augustin se stal plebánem v Malíně v roce 1412, srov. Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlská (místopis církevní do roku 1421)*, Praha 1915, s. 131. Jeho kroniku vydal Konstantin HÖFLER, *Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen II*, Wien 1865, s. 66–67.

49) NK ČR Praha, VIII C 22, fol. 134^r.

50) Odpovídá spisu *Epistula ad Alexandrum I*, jež popsali Ch. B. SCHMITT – D. KNOX, *Pseudo-Aristoteles Latinus*, s. 32.

Jsou obsažena v konvolutu převážně teologických textů datovaných roky 1420–1423, do něhož se dostaly mimo jiné spisy, které původně přináležely koleji Královny Hedviky, založené při pražské univerzitě roku 1397, a koleji Nazaretské. Právě text, jenž se kolofonem na fol. 287^r hlásí do roku 1420 a ke koleji Královny Hedviky, odkazuje zároveň k husitskému zázemí tohoto rukopisu, když Zikmunda nazývá tyranským králem svedeným kostnickým koncilem k tomu, aby vojensky zasáhl proti vlastnímu lidu.⁵¹ Stejnou rukou jsou pak v přímé návaznosti zapsány výňatky ze SS (*Aristoteles in libro de secretis secretorum*).⁵² Autor těchto stručných výpisků zaměřil pozornost na tři oblasti: škodlivost styku se ženou (*Noli te inclinare ad coitum mulierum, quia coitus est quedam proprietates porcorum*), zhoubnost přílišné konzumace vína (*Vinum autem, quando sumitur abundanter in magna quantitate, tunc hec mala consecuntur*), poslední výňatek ze SS pak varuje panovníka s odkazem na filosofa Hermogena před proléváním lidské krve a mluví o nepřijatelnosti vraždy a o nutnosti její pomsty.⁵³ Zcela bez dělicí linie autor těchto excerpt přechází ke stručnému a ne zcela koncepčnímu výkladu sedmi hlav a deseti rohů šelmy z Janovy Apokalypsy, kdy staví pomocí interlineárních glos paralelu mezi hlavami šelmy, smrtelnými hříchy a velkými pronásledovateli křesťanské církve, přičemž zcela mimo dosavadní tradici první hlavu spojuje s Luciferem.⁵⁴

O znalosti pseudo-aristotelského SS na pražské univerzitě svědčí nejen dochované rukopisy, ale také citace v dalších textech, které přesahují znalosti, jež autoři mohli načerpat v oblíbeném a rozšířeném aristotelském florilegiu, tzv. *Parvi flores* nebo také *Auctoritates Aristotelis*, které na druhou stranu nelze podceňovat jako důležitý zdroj citací z aristotelských a pseudo-aristotelských textů včetně SS.⁵⁵ Jeden z příkladů přímého ohlasu pseudo-aristotelských spisů v univerzitním prostředí představuje Bartłomiej z Jasła, který nejprve studoval a posléze i vyučoval na pražské artistické fakultě. Ten ve svých promluvách *Hic iubet ordo* na spis *Doctrinale* Alexandra de Villa Dei a *Tunc me discussa liquerunt nocte tenebre* na Boetiovo *De consolacione*, přednesených zřejmě o adventu 1390 na pražské univerzitě, citoval hojně právě pseudo-aristotelské spisy *De pomo*, *De morte* a *Secretum secretorum*.⁵⁶

51) NK ČR Praha, V D 25, fol. 287^r: *Ingrossata quoque in alma universitate studii Pragensis in collegio Regine eiusdem universitatis antelate per Nicolaum de Zelina anno incarnationis dominice millesimo quadringentesimo vicesimo, satis magna heu et crudeli in regno Bohemie Christi fidelium persecucione protunc vigente signanter tamen et precipue lingvam Bohemice gentis fidem et vitam evangelicam Ihesu Christi et suorom auctoritates Aristotelis, Un florilege médiéval*, Louvain – Paris 1974, s. 271–273.

52) NK ČR Praha, V G 25, fol. 287^r–287^v.

53) Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 51, 92, 55.

54) NK ČR Praha, V G 25, fol. 287^v.

55) Výčet dochovaných rukopisů pro české prostředí přináší Jacqueline HAMESSE, *Les manuscrits des „Parvi flores“: Une nouvelle liste de témoins*, Scriptorium 48, 1994, s. 320 (Olomouc) a 321–323 (Praha), srov. TÁŽ, *Les Auctoritates Aristotelis, Un florilege médiéval*, Louvain – Paris 1974, s. 271–273.

56) Tyto promluvy jsou dochované v rukopisech Krakovské univerzity BJ 2192 a 2215. Srov. Maria KOWALCZYK, *Odnowienie Uniwersytetu Krakowskiego w świetle mów Bartłomieja z Jasła*, Małopolskie Studia Historyczne 6 (3/4), 1964, s. 23–42. K Bartłomiejovi z Jasła srov. Krzysztof OŻÓG, *Uczeni v monarchii*, s. 76–79.

Secretum secretorum v husitských Čechách

Opisy SS v českém prostředí nacházíme většinou v konfesně nevyhraněných rukopisech. Vedle výše uvedeného rukopisu NK ČR V G 25 může představovat další výjimku manuskript Rakouské národní knihovny 4295 z poloviny 15. století. Pseudo-aristoteléské SS v překladu Filipa z Tripolisu a *De pomo* tu jsou zařazeny do kontextu děl jednak astronomických a astrologických, jednak teologických, které se zčásti váží k otázkám aktuálním v konfesijní realitě husitských Čech, a to jak z pohledu strany utrakvistické, tak i katolické.⁵⁷ SS, na něj navazující astronomicko-astrologické traktáty a *De pomo* jsou zapsány stejnou rukou, přičemž u textů astronomicko-astrologických se jedná o pojednání, jež zahrnul v přímé návaznosti na SS Albert Behaim do svého *Memorialbuchu* (jde o *Tractatus de planetis* s incipitem *Saturnus, qui superior est omnibus planetis* a o astrologický traktát s incipitem *Cum luna est in ariete*).⁵⁸ Následnost textů, jež odpovídá Behaimově sbírce, napovídá, že i text SS je opisem Behaimovy redakce tohoto spisu. Oproti Behaimově redakci vynechává rukopis 4295 úvodní pasáž, začíná až slovy *Non reliqui locum nec templum, in quibus philosophi consueverunt componere et deponere sua opera*, v dalším textu pak již nedochází k výraznějším odchylnám.⁵⁹

Do protiheretického (protihusitského) kontextu bylo SS včleněno v rukopise vratislavské univerzitní knihovny I Q 72m. Ačkoli kodex zahrnuje opisy starších textů, jako celek vznikl až po roce 1470. Podle přípisu na prvním foliu patřil tento rukopis do knihovny benediktinského kláštera sv. Petra v Erfurtu. Nalezneme zde řadu záznamů, jež se vztahují k událostem v Čechách, většina z nich je přitom jednoznačně protihusitsky orientovaná. Je pravděpodobné, že osoba, která si pořídila tyto záznamy, měla s husitskými Čechami nějakou osobní zkušenost. Do kodexu je zařazeno například pojednání proti heretikům, které shrnuje jak německy, tak posléze latinsky hlavní body husitského programu (fol. 149^r). Ty posléze odmítá a husitský boj označuje za *abominatio inhumana*, které odporuje Kristu, víře i církvi. Nechybí ani opis explicitního ohrazení se vůči husitským heretikům z roku 1419, kde jedna z hlavních výčitek spočívá ve vypálení kartuziánského kláštera na Smíchově, v ničení církevních staveb a v nahrazení kultu svatých uctíváním Jana Husa, Jeronýma a „jakýchsi laiků“ (158^v). Zastoupena jsou také excerpta z apokalypticky prorockého textu Jana Rupescissy *Vademecum in tribulatione*, aktualizovaná na skutečnosti poloviny 15. století (fol. 136^r–137^r),⁶⁰ nebo opis eucharistického pojednání kazatele

57) ÖNB Wien, Ms. 4295, SS na fol. 125^r–134^v, dále zde nalezneme například *Tractatus contra communionem calicis* (fol. 49^r–72^r), *Tractatus pro communionem sub utraque specie* (fol. 84^r–88^v), dále *Tractatus de veneratione ymaginum* (fol. 72^v–80^v) a další. S velkou pravděpodobností se u tohoto spisu nejedná o druhotnou vazbu.

58) ÖNB Wien, Ms. 4295, fol. 134^v–135^v.

59) ÖNB Wien, Ms. 4295, fol. 125^r, srov. *Das Brief- und Memorialbuch des Albert Behaim*, s. 268. Rukopis 4295 vynechává také poslední větu Behaimovy redakce (s. 340): *Completus est tractatus de signis et moribus naturalibus hominum ad regem magnificum Alexandrum, qui dominatus fuit toti orbi, dictus monarcha in septentrione*.

60) K tradici spisu *Vademecum in tribulatione* v Čechách srov. Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a víze husitské doby*, Praha 2013, s. 213–223.

od sv. Havla na Starém Městě pražském, Jana ze Stříbra, z roku 1394.⁶¹ Mezi texty, jež nemají přímou návaznost na české prostředí, se řadí například *Horologium* Heinricha Susa, *Sermones de sanctis*, *Hymnus de s. Elisabeth*, *Tractatus de alphabeto*, dopisy sv. Bernarda nebo právě opis jedné z částí SS (fol. 188^r–195^v), který zde nalezneme pod titulem *Liber de regimine principum*. Byl zařazen za složku se Susovým *Tractatus de arte bene moriendi*. Ze SS je zde zapsána zdravotnědílá část (inc. *Alexander cum corpus sit corruptibile*), text je uveden prologem s citací z Matoušova evangelia, neobvyklou pro tradici SS, jež do jisté míry ale koresponduje s konceptem elitního vědění, totiž *Nolite nobilissimas margaritas proicere ante porcos*.⁶² Po krátkém úvodu, který nebyl v této podobě součástí tradovaných textů (vysvětloval vznik díla a důvod jeho sepsání), následoval již opis části pojednávající o zdraví a způsobech jeho zachování. Do textu jsou stejnou rukou připojeny drobné glosy, jež zpravidla zpřesňují vyznění zapsané látky.

Secretum v městečku a na vsi: prostředí mimopražských farností

Jak jsme již viděli, měl opis SS ve své knihovně ne jeden plebán, ostatně nebylo výjimkou, že se farář zabýval i základní medicínou,⁶³ což vysvětluje, že mezi kodexy farních knihoven nalezneme především zdravotnědílou část tohoto spisu. Vyzdvihněme farní knihovnu v Bavorově. O její existenci a složení víme díky nadační listině Petra a Jana z Rožmberka a faráře Václava z Miličina z 28. září 1384, kde je zmíněna samostatná knihovna bavorovské fary. Dodatek z roku 1389 pak přináší dokonce podrobný výčet jejích svazků, jež vytvořil právě zmíněný plebán Václav. Z třiceti pěti rukopisů uvedme ten, který obsahoval Aristotelova *Secreta in bohemico translata*.⁶⁴ Záznam o dnes bohužel ztraceném českém překladu pseudo-Aristotelova textu mezi rukopisy farní knihovny je významným svědectvím o pozici a rozšíření tohoto spisu v české společnosti po polovině 14. století.

Mezi farními knihovnami tvořila výjimku také ta, jež se shodou okolností do velké míry dochovala a patřila ke kostelu svatého Jakuba v Brně. Byly v ní zastoupeny filosofické texty, jež měly svůj původ zejména v univerzitním prostředí v Krakově a ve Vídni.⁶⁵ Na farní knihovnu se jedná o podivuhodný soubor manuskriptů. Mezi rukopisy nalezneme i Aristotelovy spisy a komentáře k nim (například *De anima* v rukopise 111/117a; 112/117b, komentář Marsilia z Inghenu k Aristotelovu spisu

61) K charakteru a obsahu tohoto spisu Rudolf SCHREIBER, *Johann von Mies. Ein vorhussitischer Prediger der Prager Deutschen*, in: Heimat und Volk. Festschrift für Wilhelm Wostry zum 60. Geburtstag, Brünn 1937, s. 168–169.

62) Biblioteka Uniwersytecka Wrocław, I Q 72m, fol. 188^f.

63) *Staročeské knihy lékařské*, Brno 2006, s. XIII.

64) Věra JENŠOVSKÁ, *Středověká knihovna faráře Václava z Miličina v Bavorově*, Časopis společnosti přátel starožitností českých 58, 1950, s. 182. Rovněž Ivan Hlaváček, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým* (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica – Monographia XI), Praha 1966, s. 20–21. Stručnou biografii Václava z Miličina s jeho vazbami na Rožmberky přinesli Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*, České Budějovice 2011, s. 150–156.

65) Stanislav PETR, *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*, Praha 2007, s. XXVI.

De generatione et corruptione v rukopise 110/119; posledně jmenovaný rukopis je ostatně částečně medicínsky a alchymisticky zaměřený, nachází se zde i jeden z bohemikálních rukopisů alchymistického spisu Jana Rupescissy *Liber de consideratione quintae essentiae*). *Secretum* se nachází ve třech rukopisech (Archiv města Brna, sign. 108/116; 113/110; 76/95), přičemž všechny patří ke středověkým akvizicím farní knihovny. Nejstarším z této trojice je rukopis 108/116, datovaný do druhé poloviny 14. století. *Secretum* představuje jediný text rukopisu, je psán jedinou rukou, střídají se pouze inkousty, lze tedy určit, co bylo do textu, resp. do obsahu, dodatečně dopisováno. Opis SS odpovídá kompletnímu překladu Filipa z Tripolisu, oproti redakci Alberta Behaima a Rogera Bacona dochází pouze k drobným odchylkám v posloupnosti jednotlivých pasáží a vět.⁶⁶

Další ze svatojakubských rukopisů, sign. 113/110, má původ v Čechách konce 14. a počátku 15. století. Tematicky zde uchované texty můžeme rozdělit do dvou okruhů. První zahrnuje spisy zapsané stejnou rukou, jež pojednávají převážně témata medicínská a přírodovědná: nachází se zde kalendárium, herbář, poučení o meteorologii, jeden z medicínských spisů Arnalda z Villanovy nebo pojednání o pouštění žilou. Mezi tyto texty byly zařazeny *Mirabilia mundi de viginti duobus regibus*, encyklopedický popis světa, jenž narážel mimo jiné na příběhy Alexandra Makedonského a spoluvytvářel legendu o apokalyptických národech.⁶⁷ Dále zde nalezneme pseudo-aristotelské *De regimine principum sive Secreta secretorum*, *De pomo* a *Mystica femellarum*, propojená se spisem pseudo-Alberta Velikého *De secretis mulierum*. Pečlivě opsaný text SS sleduje kompletní překlad Filipa z Tripolisu, a to včetně prologu. Látka se systematicky člení do deseti knih, z nichž každá je označena zjevně používanou záložkou. Text doprovázejí nejen „ručičky“, poukazující na obsah hodný povšimnutí, ale také shrnující nebo vysvětlující glosy. Druhý tematický celek, jenž je zahrnut do pojednáváného rukopisu, tvoří převážně díla filosofická. Nalezneme zde například *Quadripartitus* Bonjohana z Messiny, *De vita et moribus philosophorum* Waltera Burleye,⁶⁸ spis Petra Comestora *De penitentia* nebo komentář k Aristotelovu spisu *De anima*.

Nejmladší z rukopisů brněnské svatojakubské fary, jež zahrnovaly opis SS, nese dnes signaturu Archivu města Brna 79/95 a je datovaný do poloviny 15. století. Jde o kodex, v němž jsou shromážděna převážně filosofická a teologická díla, většina z nich pseudo-augustinských. Je zde ale také spis Matouše z Krakova o přijímání svátosti oltářní *Dialogus rationis et consciencie de communione* (1388).⁶⁹ *Secretum* je stejně jako v obou předešlých rukopisech opsáno v kompletním překladu Filipa z Tripolisu, nicméně nemá s předchozími dvěma exempláři přímou souvislost.

66) Např. úvod k části o pouštění žilou (fol. 39^r) je částečně přesunut o kousek dál, což je ostatně uspořádání, které odpovídá i rukopisu MZK Brno, Mk 46. I jiná textová specifika naznačují, že tyto dva opisy patřily k jedné rukopisné skupině.

67) Pro základní informaci srov. Andrew Runni ANDERSON, *Alexander's Gate, Gog and Magog, and the Inclosed Nations*, Cambridge, Massachusetts 1932.

68) Srov. také skladbu rukopisu KMK Praha, N LV.

69) Srov. Matthias NUDING, *Matthäus von Krakau*, Tübingen 2007, s. 255.

Secretum v příručkách praktického lékařství

Většina lékařsky zaměřených sborníků, v nichž nalezneme opis SS, zohlednila pouze jeho lékařskou, resp. zdravotnědnou část, zpravidla v překladu Jana z Toleda, a uvedla ji do společnosti dalších lékařských textů, herbářů, lapidářů a astrologicko-astronomických pojednání. Svě místo zde v ojedinělých případech našly také magické formule a přípravky proti různým neduhům těla. Tak je tomu například v rukopise kapitulní knihovny v Praze M III z prvních desetiletí 15. století, kde nalezneme krátký výsek z pseudo-aristotelského SS (fol. 307^r–307^v), a to ze zdravotnědné části, zařazený do souboru latinsko-českých textů vztažených z velké části k praktické medicíně, ke gynekologii, pouštění žilou, léčení koliky, zubů a podobně. Dočteme se zde i o antikoncepčních „kúzlech“, které způsobí („zakúzle“), že žena nepočne dítě, pokud nechce (fol. 125^r). Rovněž rukopis M VIII pražské kapitulní knihovny obsahuje velké množství různě posbíraných drobných lékařských či alchymistických textů a herbářů (z toho jeden latinsko-český a jeden latinsko-německý), je zde i pojednání o vrstvách „ovzduší“ a poznatky o meteorologických jevech, vycházející částečně z Aristotelova spisu *Meteorologica*,⁷⁰ jež uspořádal Štěpán, kantor ze svatojakubské školy v Kutné Hoře.⁷¹ V tomto kontextu nalezneme i krátký výňatek ze SS, a to pod titulem *Epistola ad Alexandrum de valetudine tuenda*.⁷² Jedná se opět o část pojednávající rady k zachování zdravého těla krále, jak je středověké Evropě předal Jan z Toleda (inc. *O Allexander, cum homo sit corruptibilis*),⁷³ spojené s charakteristikami čtyř ročních období (excip. *Ad medium Marcii hyemps finiatur*), a to v návaznosti na jejich vliv na pochody v lidském těle a jim přízpusobenou doporučenou výživu a chování. Text SS doprovázejí rozsáhlé marginální glosy, jež komentují jeho obsah a svědčí o tom, že čtenář tohoto textu měl zkušenosti z lékařské praxe. Uvedené lékařské a přírodovědné texty jsou v tomto sborníku proloženy drobnými zmínkami o událostech v pražské kapitule a obecně pražské církevní obci.⁷⁴

Ptáme-li se, komu mohl tento rukopis v prvních desetiletích 15. století patřit, dostáváme se pravděpodobně k některému z žáků Křišťana z Prachatic. Vede nás k tomu nejen skladba lékařských spisů, z nichž dva jsou opisy z Křišťanova díla (oba s tematikou pouštění žilou), ale také zmínky, jež nás přivádějí do okruhu sympatizantů Jana Husa a přijímání pod obojí způsobou. První je český záznam na fol. 72^r, kde se říká: „Čechové, buoha proste, pravé jeho viery kto ste, ať to nevěrné plémě bude ven vyhnáno z země [...] v nāději Boží mistr Jan Hus“. Folia 118^v až 119^r pak přinášejí výbor z autorit podepírajících přijímání pod obojí. Stejným incipitem i explicitem ohraničený výňatek ze SS nalezneme také v rukopise NK ČR XIV D 24 (fol. 64^r–65^v; 79^v–82^r), jež zahrnuje rovněž lékařské recepty a formule, české

70) Meteorologické pojednání z tohoto rukopisu vydala Barbora KOCÁNOVÁ, *Collecta notabiliora de libro methorum. Středověká sbírka poznámek k meteorologii z rukopisu M 8 Archivu Pražského hradu (edice a komentář)*, Listy filologické 132, 2009, s. 341–378.

71) KMK Praha, M VIII, fol. 109^r–115^v.

72) KMK Praha, M VIII, fol. 183^f–185^f.

73) KMK Praha, M VIII, fol. 183^f. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 68.

74) Např. na fol. 101^f se nachází zmínka o tom, že v roce 1412 Jan Královic, kanovník pražské kapituly, žádal před kapitulním shromážděním o prebendu uvolněnou smrtí Václava Knoblaucha.

a latinské, jež shromáždil augustinián Oldřich Kříž z Telče.⁷⁵ Tím se dostáváme nejen do dílny tohoto mimořádného muže, který shromažďoval spisy od teologie, historiografie, astrologie přes prorocství, magii až k medicíně, ale také do kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni, jehož knihovna zahrnovala rukopis obsahující soubor nejrůznějších textů, mezi nimi i malou část SS (*Secretum secretorum Aristotelis*), dnes v SOA Třeboň, sign. A 3. Text SS z překladu Filipa z Tripolisu zde má pouze 17 řádků na foliu 177^v a hovoří o tom, že panovník nemá prolévat lidskou krev, neboť to přísluší pouze Bohu (inc. *Alexander firmiter monui te*). Kdo nespravedlivě zabije, podlehne v Boží pomstě věčnému trestu.⁷⁶ Progresivní vzdělanost augustiniánů kanovníků v českém prostředí předhusitské doby se vyznačovala otevřeností vůči moderním intelektuálním a duchovním proudům, stejně jako snahou doplňovat klášterní knihovny aktuálními texty. Jak jsme právě viděli, patřilo SS k četbě augustiniánů v treboňském klášteře.

Původ jednoho z opisů rozsáhlé části SS z roku 1402, dnes uloženého v Moravské zemské knihovně pod signaturou Mk 46, lze hledat zprvu v prostředí vyšehradské kapituly. Podle přípisu byl kodex majetkem vyšehradského kanovníka Ondřeje, jehož můžeme ztotožnit s kanovníkem Ondřejem z Jevíčka, jenž v kapitule působil v letech 1388–1408.⁷⁷ Posléze se rukopis dostal do knihovny konventu augustiniánů řeholníků v Rokycanech,⁷⁸ odkud v 17. století přešel do majetku Ferdinanda Hoffmanna z Grünbüchlu, jehož sbírku převzal z velké části Ferdinand z Dietrichsteina. Ferdinand Hoffmann strávil své mládí v Krumlově, kde byl vychován v okruhu mladého Petra Voka z Rožmberka, což nás poprvé přivádí na rožmberský dvůr, kde se sbíhají cesty několika rukopisů se zaměřením na přírodní vědy a učeneckou magii, opis SS nevyjímaje. Jak ještě uvidíme, do knihovny Petra Voka patřil i jeden z opisů SS; jeho bratr Vilém byl objednavatelem překladu pseudo-aristotelského spisu do češtiny, o něm bude pojednáno dále.

Pokud jsme se u zmiňovaného rukopisu z knihovny pražské metropolitní kapituly M VIII mohli pouze dohadovat, z jakého okruhu pocházel jeho majitel, u manuskriptu KMK O XIV z první poloviny 15. století jsme více informováni, neboť zde najdeme poznámku, že kniha byla majetkem mistra Jana z Lokte (Johannes

75) Dílo Oldřicha Kříže z Telče shrnuje Jaroslav KADLEC, *Oldřich Kříž z Telče*, Listy filologické 79, 1956, s. 91–102, 234–238. K některým aspektům Křížových sborníků Farkas Gábor Kiss, *Memory, Meditation and Preaching: A Fifteenth-century Memory Machine in Central Europe (The Text Nota hanc figuram composuerunt doctores.../ pro aliquali intelligentia...)*, in: *The Making of Memory in the Middle Ages*, ed. Lucie Doležalová, Leiden – Boston 2010, s. 49–78, zejm. s. 49–51. K dalším katalogům knihoven z druhé poloviny 15. století Ivan HLAVÁČEK, *Alexius Třeboňský a katalog jeho knihovny z konce 15. století*, Sborník historický 6, 1959, s. 223–252. Mezi Alexiovými kodexy nalezneme záznam o *Phisionomia Aristotelis*, srov. I. HLAVÁČEK, *Alexius Třeboňský*, s. 249.

76) SOA Třeboň, A 3, fol. 177^v, srov. *Opera hactenus inedita*, s. 55–56. Ke knihovně kláštera augustiniánů v Třeboni Jaroslav KADLEC, *Kláster augustiniánů kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 126–134, zejm. s. 130.

77) Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis města Prahy V*, Praha 1881, s. 183.

78) O osudech svazků rokycanské knihovny Pavel Zahrádník, *Kláster augustiniánů-řeholních kanovníků v Rokycanech a jeho knihovna*, Bibliotheca Strahoviensis 4–5, 2001, s. 115–151. Srov. rovněž Vladislav DOKOUPIL, *Soupis rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny*, Praha 1958, s. 16, 246.

de Cubito).⁷⁹ Zastoupeny jsou v kodexu opět především lékařské texty, soupisy receptů a rad, jak postupovat proti jednotlivým konkrétním neduhům, a to v jazykové kombinaci latiny, němčiny a češtiny.⁸⁰ Závěrečná část patří částečnému opisu jednoho z textů Albíka z Uničova, jež sepsal pro Václava IV. (fol. 236^v). SS je v tomto sborníku zastoupeno krátkým výňatkem náležejícím opět k zdravotně části, která začíná slovy *Cum sit corpus corruptibile*. Oproti předchozímu pojednanému rukopisu je záznam ještě kratší, nenalézáme zde ani pasáž o ročních obdobích.⁸¹

S Janem z Lokte se setkáváme znovu v kapitulním rukopise O LXVII, který podle jedné z vepsaných poznámek Jan koupil za 18 grošů. Zde zahrnuté texty obecně nevykazují lékařský obsah, najdeme tu ale dietetický spisek *Relatio cuiusdam phisici de dietario Aristotelis*, který můžeme vztáhnout k pseudo-aristotelské tradici zdravotně traktátů včetně SS.⁸² Spisy dietetické povahy převažují také v rukopise pražské kapituly L LX ze 14. století, kam byl zařazen rovněž krátký úsek ze zdravotně části SS (fol. 114^v–115^v), a to pasáž začínající slovy *Oportet ergo te, Alexander; cum a sompno surrexeris*. Vlastnická poznámka uvádí, že kniha byla v majetku bakaláře artistické fakulty Valentina z Veselé (bakalářského gradu dosáhl na pražské univerzitě roku 1411),⁸³ jenž se stal plebánem ve Sluštici. Valentin s velkou pravděpodobností získal rukopis v době svých studií a vzal si ho s sebou na venkovskou faru. Podobně jsme informováni, že si mistr Vincent z Jindřichova Hradce zakoupil za 40 grošů rukopis, jenž nese dnes signaturu pražské kapitulní knihovny L LII (první polovina 15. století), a odvezl si ho do svého nového působiště v Chebu. Součástí kodexu bylo SS v kompletním překladu Jana z Toleda, doplněné o krátké komentáře (*Ordo vivendi secundum Aristotelem a Joanne Hispalensi de arabico in latinum translatus cum commentario*, fol. 186^r–189^v). V rukopisu se dále nachází texty z oblasti astronomie a komputistiky, včetně cisiojánu, děl Jana Sacrobosca, zastoupena je rovněž Klaretova *Liber de astronomia*, nechybí ani dva spisy dietetické.

Krátký výňatek ze zdravotně části SS se nachází v kapitulním rukopise M CXV ze 14. století (35^r–35^v). Z medicínských textů sem byl zařazen také spis o blahodárnosti pouštění žilou (*Virtus flebotomiae*, fol. 35^v–36^v). Vlastnická poznámka uvádí pouze to, že kniha patřila bakaláři Alexiovi.⁸⁴ Zdravovědnou část v překladu Jana z Toleda nalezneme také v medicínském konvolutu NK ČR VIII C 8, fol. 133^r–134^r, z počátku 15. století, čistě lékařsky zaměřený je rovněž rukopis uložený v knihovně Královské kanonie na Strahově pod signaturou DC III 3 z 15. století, kde je *Secretum* zastoupeno opět zdravotně částí v překladu Jana z Toleda (pag. 92–93, inc. *Cum sit homo corpus corruptibile; excip. hec omnia corpus debilitant*). V rukopise jsou díla hlavních českých lékařů lucemburské éry, Albíka z Uničova (*Regimen factum*

79) KMK Praha, O XIV, fol. 1^r.

80) KMK Praha, O XIV, např. fol. 229^r–239^r.

81) KMK Praha, O XIV, fol. 102^v–104^v.

82) KMK Praha, O LXVII, fol. 194^r–200^r.

83) *Liber decanorum facultatis philosophicae ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 I*, Praha 1830 (= Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis I), s. 415.

84) Životopisný slovník pražské univerzity uvádí jméno Alexius v několika případech, srov. J. TŘÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 21–22.

domino Wenczeslao regi Bohemie) a Havla ze Strahova (*Tractatus urinarum*). Právě mezi tyto dva texty je vloženo *Secretum*, zapsané stejnou písařskou rukou jako traktát Albíkův a Havlův. Následují medicínská pojednání dalších autorů středověku – rukopis lze chápat jako svého druhu kompendium praktické i teoretické medicíny své doby. Některá ze zastoupených děl pojednávají podobná témata jako SS, ovšem ta, které překlad Jana z Toleda nezahrnuje. Jako příklad můžeme uvést pasáž o pouštění žilou (*De phlebotomia*), kterou ve strahovském kodexu doplňují astrologické tabulky, jež byly zřejmě zamýšleny jako praktická pomůcka.⁸⁵ Druhý tematický okruh zastoupený v tomto rukopise, ovšem v mnohem skromnější míře, jsou spisy hereziologické, pojednávající o charakteru kacířských sekt a nutnosti jejich odhalení. Strahovská knihovna vlastní také rukopis z 15. století, jenž přináší opis SS, a to v redakci Filipa z Tripolisu (sign. DN IV 2/f, fol. 1^r–23^r). Text koresponduje s Filipovým překladem tak, jak si ho zaznamenal Albert Behaim,⁸⁶ některé části ale vynechává. Nezačíná například Filipovou dedikační formulí, nýbrž až pasáží, jež vysvětluje okolnosti vzniku celého spisu (*Deus omnipotens custodiat regem nostrum*), přeskakuje rovněž část, v níž se Aristotelés obrací na Alexandra a líčí mu tajnou povahu zjevovaného vědění a nutnost chránit ho před nehodnými.

Vraťme se ještě k rukopisům, v nichž nalezneme zdravotněnou část SS (*Cum sit corpus corruptibile*). Celý text Jana z Toleda zahrnuje rukopis NK ČR V D 2 (fol. 120^v–122^r) z konce 14. století. Tento kodex, jenž dále obsahoval většinou základní teologické spisy (sv. Augustin, sv. Řehoř, Bernard z Clairvaux) psané stejnou písařskou rukou jako SS, vlastnil Václav, který se roku 1400 stal plebánem v Michalovicích.⁸⁷ Na tamní faru si ze svého dřívějšího působiště v Žižově přinesl zřejmě i uvedenou knihu. Posledním rukopisem z této skupiny je klementinský XIV G 45, pocházející z doby mezi koncem 14. a druhým desetiletím 15. století. Z přípisů na předešlé je patrné, že rukopis byl na konci 14. věku v rukou faráře v Jihlavě. Sledujeme-li jeho osudy dál, nacházíme ho přibližně o dvě stě let později v knihovně Petra Voka z Rožmberka. Již známé pasáží ze SS (inc. *Cum hoc corpus corruptibile sit*, fol. 89^v) je v tomto kodexu předřazena část, která pojednává o protikladných elementech a čtyřech tekutinách, z nichž je složeno lidské tělo a jež musejí být v rovnováze a přiměřeně vyživovány, aby nedošlo k oslabení (fol. 88^r: *Convenerunt itaque sapientes in unum et philosophi naturales quod homo est compositus ex oppositis elementis et ex quatuor humoribus, que semper indigent alimentis et potibus*).⁸⁸ Následuje zdravotněná část, pojednání o čtyřech ročních obdobích a o čtyřech částech lidského těla (91^v–95^r), odpovídající redakci Filipa z Tripolisu.⁸⁹ Rukopis uzavírá záznam dobře známého rozpustilého staročeského popěvku *Naše sestra Jana*.

85) Královská kanonie premonstrátů na Strahově, DC III 3, pag. 226–233.

86) Behaimova redakce například na konci pojednání o spravedlnosti krále dodává *sic consequitur desideria voluntatis*, srov. Královská kanonie premonstrátů na Strahově, DN IV 2/f, fol. 3^v.

87) LC VI, ed. Josef EMLER, Praha 1883, s. 20.

88) Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 65.

89) NK ČR Praha, XIV G 45, fol. 88^r–95^v. Katalogizační záznam, jež zpracoval Josef Truhlář, za výňatek ze SS považuje pouze text na fol. 89^v–91^v. Srov. Josef TRUHLÁŘ, *Catalogus Codicum manu scriptorum Latinorum II*, Praha 1906, s. 339, č. 2637.

Po polovině 15. století patřilo SS, nebo minimálně jeho části týkající se zdraví, k četbě dolanských kartuziánů, kteří se po zničení kláštera husity a posléze katolíky přemístili do Olomouce.⁹⁰ Svědčí o tom spis *De modulo studendi*, v němž anonymní autor, pravděpodobně dolanský kartuzián, přináší rady, jak správně studovat a jakou vést životosprávu tak, aby studenta netrápily ani neduhy těla, ani pokušení myslí.⁹¹ Spis pravděpodobně nebyl určen těm, které před světem chránily zdi konventu, nýbrž univerzitně vzdělanému budoucímu faráři či kantorovi, jak o tom svědčí zařazení pasáží, jež poskytují rady, jak kázat a jak postupovat v situaci, kdy jedinec zanedbal svá studia, přesto se ale chce stát farářem. Ke kantorům zřejmě směřovaly rady učitelů a žákům. Zdravovědná a lékařská část, v níž autor využil pseudo-aristotelské SS, je traktátu o správném studiu předsazena. Nalezneme zde například ze SS přejetý recept na povzbuzení ducha, intelektu a paměti, podle kterého stačí ráno sníst sedm drachem⁹² sladkých rozinek: *Aristotilis in libro De regimine principum, qui dicitur Secretum secretorum, scribit de optima medicina ingenii, dicit enim sic: Qui recipit quolibet mane et comedit septem dragmas racemi passi bone dulcedinis, illius memoria emendatur, intellectus illuminatur.*⁹³ V případě tohoto konkrétního receptu autor pravděpodobně necituje přímo SS, nýbrž traktát *Recepta ac consilia medica*, který v rukopise spisu *De modulo studendi* předchází.⁹⁴ V dalším textu používal pro své citace zřejmě přímo SS. V souladu se pseudo-aristotelským spisem varuje studenty před přílišným požíváním vína, opilostí a před stykem se ženami, které jsou zřídlem hříchu a odvádějí mysl od studia. Slovy Aristotela tak dolanský mnich nabádá studenta: *Noli declinare desideria tua ad coitum, qui est quedam proprietates porcorum.*⁹⁵ Po tomto varování před stykem s ženou pokračuje obžalobou opilství a obecně přílišného požívání vína, které zatemňuje intelekt, otupuje smysly, oslabuje síly, mate mozek, působí zapomínání a vede k třasu údů, nočním fantaziím, očním zánětům a obecně k mnoha nemocem těla, lepru nevyjímaje.⁹⁶ Kartuziánský autor se v odsudku účinků vína držel pseudo-aristotelského spisu (ve výčtu ale chybí ochabnutí genitálií a zničení zdravého semene).

90) K tomu Ivan HLAVÁČEK, *Poznámky ke knihovně kartuziánů v Dolanech v době předhusitské*, Studie o rukopisech 28, 1991, s. 6; k přesídlení dolanských kartuziánů na olomoucké předhradí srov. Petr ELBEL, *Testamentum meum de libris meis. Knihovna olomouckého biskupa Bohuše ze Zvole (1454–1456) opět v centru pozornosti*, in: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2005, roč. 14, Brno 2006, s. 97.

91) *De modulo studendi*, rkp. VK Olomouc, M I 357. Tímto spisem se v současné době zabývá Jan ODSTRČILÍK, který výsledky svého výzkumu shrnul v diplomové práci *Jak úspěšně studovat ve středověku? Analýza pozdně středověkého traktátu De modulo studendi (RKP Olomouc, VK M I 357) a edice jeho vybraných částí*, obhájeno na FF UK v roce 2012. Z autorovy připravované edice textu budu při popisu tohoto traktátu vycházet.

92) Jedna drachma odpovídá cca 3,64 g.

93) VK Olomouc M I 357, fol. 39^r, citace podle Jan ODSTRČILÍK, *Jak správně studovat*, s. 70. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 87.

94) VK Olomouc M I 357, fol. 34^r: *Item Aristotelis scribit de optima medicina ingenii, dicit enim sic: Qui recipit quolibet mane et comedit vii dragmas racemi passe bone dulcedinis illius memoria emendatur intellectus illuminatur.*

95) VK Olomouc M I 357, fol. 39^v. Jan Odstrčilík ve své diplomové práci tuto pasáž neuvádí, děkuji mu tímto, že mě nechal nahlédnout do přepisu celého traktátu. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 51.

96) VK Olomouc M I 357, fol. 40^v, srov. *Opera hactenus inedita*, s. 92.

Po úvodních zdravotních radách a napomenutích ke správnému životu v traktátu následuje samotné pojednání o studiu, kde autor probírá nejen jednotlivé studijní disciplíny a jejich výhody a pomůcky, ale také připojuje praktické rady, kdy, kde a jakým způsobem efektivně studovat, co při této činnosti prospívá a co naopak škodí. I zde mohl uplatnit svou znalost aristotelského spisu. Cituje ho, když mluví o prospěšnosti spánku po obědě, kdy dokazuje, že čas po jídle není vhodný ke studiu, nýbrž k odpočinku: *Eciam Aristotilis sompnium factum post prandium commendat in Secretis secretorum. Dicit enim, quod sensus corroborat, et bene nutrit, quia tunc calor naturalis a membris exterioribus congraditur ad stomachum iuvando sibi pro digestionem.*⁹⁷ V této argumentaci pokračuje i dále, když ne zcela logicky navazuje tvrzením, jež mylně přiřadil rovněž k pseudo-aristotelskému *Secretu*, totiž že zvyk je druhá přirozenost člověka. Tím se snaží podpořit tezi, že pro trávení je dobrý spánek, ne tolik studium.⁹⁸ Tuto malou myšlenkovou provázanost můžeme vysvětlit skutečností, že autor měl k dispozici jak opis SS, tak i aristotelské florilegium, odkud převzal tvrzení o zvyku jako druhé přirozenosti, a mylně ho citoval pod hlavičkou SS.⁹⁹ Anonymní dolanský kartuzián, když sepisoval traktát *De modulo studendi*, měl nepochybně k dispozici opis SS, a to v překladu Filipa z Tripolisu, neboť cituje i pasáže, které v kratším překladu Jana z Toleda zastoupeny nejsou. Pseudo-aristotelský text využíval velmi hojně, citoval z něj rozsáhlé pasáže a vypo-mohl si argumenty ze SS vždy, když se to hodilo. Zjevně ale ne vše, co se v celém textu SS psalo, nutně schvaloval nebo považoval za znalosti vhodné pro rozum těch, jimž byl jeho traktát určen. Svému čtenáři tak radí, aby se vyhnul nevhodným disciplínám, jakými jsou nekromancie, ars notoria a astrologie.¹⁰⁰

Pokud nahlížíme různé části tvořící celek textu SS jako svého druhu tematické „miscellaneum“, nalezneme k němu nejednu paralelu, nicméně spojení státovědné části s přírodními vědami, medicínou a přírodní magií, které SS charakterizuje, je ojedinělé. Magicko-terapeutické herbáře a lapidáře se vyskytovaly tradičně v konvolutech s medicínsko-astrologickými texty, jako je tomu například v jednom z rukopisů Národní knihovny (XI C 2), jenž je datován lety 1420 až 1440 a náleží bohemikálními vsuvkami a texty do českého prostředí.¹⁰¹ Tento rukopis mimořádné zajímavosti, sestavený v období husitských nepokojů, zahrnul témata komputistická, astrologická, mimo jiné latinskou a českou verzi Hvězdářství krále Jana, krátká geomantická pojednání včetně tzv. Proroctví krále Amalricha (*Sortes regis Amalrici*), traktující předpovídání věcí budoucích na základě geomancie, několik herbářů a lapidářů, a to opět v češtině i v latině, dále pak magické formule, jež byly zřejmě pro zvýšení magického efektu doplněny runovými obrazy (zcela zřetelná je runa Ystingen).¹⁰² Za medicínskými spisy následují poučení o vínu a octu,

97) VK Olomouc M I 357, fol. 46^v, citace podle Jan ODSTRČILÍK, *Jak správně studovat*, s. 81. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 74.

98) VK Olomouc M I 357, fol. 46^v, citace podle Jan ODSTRČILÍK, *Jak správně studovat*, s. 81. Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 75.

99) Jacqueline HAMESSE, *Les Auctoritates Aristotelis*, s. 144.

100) Jan ODSTRČILÍK, *Jak správně studovat*, s. 26.

101) NK ČR Praha, XI C 2. Srov. B. LÁNG, *Unlocked Books*, s. 64–65.

102) NK ČR Praha, XI C 2, fol. 146^v. Charles Burnett kdysi upozornil na použití skandinávských run

dále o protijedech, nechybí ani velice rozšířený spis *Experimenta Alberti*, připisovaný ve středověku Albertu Velikému, a text z žánru *regimen sanitatis*. Ačkoli mezi zastoupenými pojednáními SS chybí, odkazuje tento rukopis ke stejným kontextům, v jakých se pseudo-aristotelský spis vyskytoval a byl (především v univerzitním a monastickém prostředí) používán. Bez důkladné analýzy rukopisu XI C 2 je však předčasné činit závěry, zda může existovat spojitost mezi pseudo-aristotelským *Secretem* a těmito spisy. Velmi podobně sestavené sborníky, zahrnující vedle medicínských textů přírodněmagické pasáže a pojednání o různých divinačních technikách, nebyly v českém prostředí v dané době takovou výjimkou, jak by se snad mohlo zdát. Podobný soubor, svého druhu medicínsko-alchymisticko-divinační antologii doplněnou o spis ze žánru *ars notoria*, sestavil v letech 1426–1431 pod názvem *Confundarius maius* lékař a v erfurtském exilu žijící kanovník roudnického kláštera Matouš Beran.¹⁰³ Autor *Confundaria*, stejně jako autor SS, považoval proniknutí do hermetických nauk a přístup k nim za elitní záležitost pro vyvolené, ačkoli podmiňoval možnost osvojení si daných disciplín a jejich tajemství odlišně. Zatímco SS v úvodu vymezuje čtenáře spisu především sociálně jako příslušníka společensko-politické elity, Beran mluví o zbožnosti (pokora, modlitba, meditace Kristova utrpení) jako dveřích k tajnému vědění. V jeho díle nalezneme i zcela výjimečné vyobrazení symbolického klíče k vědomostem a moci, a to Šalamounova prstenu, jenž v židovské, křesťanské i islámské kultuře platil za prostředek, jak ovládnout síly a tajemství světa, jeho přírodních i duchovních sil.¹⁰⁴

***Secretum secretorum* jako knížecí zrcadlo**

Secretum secretorum byl spis mnohovrstevný, jeho stopy nalezneme v různých textových typech, žánrech a v různě definovaných diskurzích. Nechme tedy nyní stranou zdravotně a lékařskou literaturu a soustředme pozornost na další žánr, který se spojuje s textem SS, totiž knížecí zrcadla a tzv. královské rady. Ty představují samy o sobě široké téma, jež je mimo jiné nutné nahlížet v návaznosti na rozvoj politické filosofie a recepce aristotelismu v českém prostředí od 14. století. V popředí zájmu stojí v tomto kontextu rovněž bohemikální přijetí a využití děl „klasických autorů“ tohoto žánru, mnohdy silně ovlivněných aristotelismem, jakými byli například Jacobus de Cessolis, Aegidius Romanus, Konrád z Megenbergu, Engelbert z Admontu, Tomáš Akvinský nebo Albert Veliký.¹⁰⁵ Zejména poslední jmenovaný hojně citoval státovědné pasáže ze SS (pod názvem *De regimine*

v rukopise *Picatrix*, uloženém v British Library, sign. Sloane 3854. Srov. Charles BURNETT, *Scandinavian Runes in a Latin Magical Treatise*, *Speculum* 58, 1983, s. 420–429.

103) NK ČR Praha, I F 35. K dílu Matouše Berana Lucie DOLEŽALOVÁ, *Matouš Beran and his Wordplays: A Case Study on the Art of Memory in Late Medieval Bohemia*, in: *Culture of Memory in East Central Europe in the Late Middle Ages and the Early Modern Period*, ed. Rafał Wójcik, Poznań 2008, s. 97–204.
104) NK ČR Praha, I F 35, fol. 466^v.

105) Aegidiovo *De regimine principum* bylo například zastoupeno v knihovně augustiniánského kláštera u sv. Tomáše na Malé Straně, jak dokazuje inventář knih z roku 1418. Srov. Jaroslav KADLEC, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag*, Würzburg 1985, s. 68–69; rovněž edice inventáře tamtéž, s. 423.

dominorum), zcela ale ignoroval části věnované alchymii a okultním složkám přírodní filosofie.¹⁰⁶

Přímý vliv mělo SS na kartuziána Michala z Prahy, jenž zřejmě roku 1378 dokončil pro Ruprechta Falckého svého druhu knížecí zrcadlo, dílo *De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum* pojednávající o základních čtyřech ctnostech ve vztahu k panovníkovu chování a jednání. Koncepty vlastní *Secretu* u Michala z Prahy vystupují, když chce zdůraznit nezastupitelnou důležitost panovnické moudrosti. Stejně jako SS i kartuzián Michal vyzdvihuje potřebu milosrdenství a spravedlnosti vůči poddaným, jež staví proti chamtivosti a lakotě panovníka.¹⁰⁷ Přímý odkaz na aristotelské *De regimine principum* uvádí, když mluví o panovníkově zdrženlivosti v mluvě. Zde ovšem svou úlohu opět mohlo sehrát i aristotelské florilegium.¹⁰⁸ Předobrazem panovníka, který obdržel dar moudrosti a nevšedního vědění, je Michalovi z Prahy starozákonní Šalamoun. Se svým charismatem ale musí moudrý vladař zacházet v duchu pseudo-aristotelského SS tak, aby jemu dané vědění nebylo vyjevено těm, kteří ho nejsou hodni a nejsou připraveni na jeho přijetí.¹⁰⁹

106) Knížecí zrcadla se zvláštní pozorností zaměřenou na Aegidia Romana výstižně popisuje Pavel BLAŽEK, *Die mittelalterliche Rezeption der aristotelischen Philosophie der Ehe. Von Robert Grosseteste bis Bartolomäus von Brügge (1246/1247–1309)*, Leiden – Boston 2007, s. 165–167. Pramennou základnu knížecích zrcadel shrnuje R. ANTONÍN, *Ideální panovník*, s. 57–61. K šíření aristotelismu srov. shrnující text Viléma HEROLDA, *Ideové kořeny reformace v českých zemích*, in: Dějiny politického myšlení II/2. Politické myšlení pozdního středověku a reformace, edd. Vilém Herold – Ivan Müller – Aleš Havlíček, Praha 2011, s. 191–211. Srov. Ivan HLAVÁČEK, *Der Widerhall der arabischen Kultur im mittelalterlichen Bibliotheksgut Böhmens (bis zur hussitischen Revolution)*, in: Wissen über Grenzen. Arabisches Wissen und lateinisches Mittelalter, edd. A. Speer – L. Wegener, Köln – New York 2006 (= *Miscellanea mediaevalia* 33), s. 143–162. K recepci aristotelismu v knížecích zrcadlech srov. také Karl UBL, *Engelbert von Admont. Ein Gelehrter im Spannungsfeld von Aristotelismus und christlicher Überlieferung*, Wien – München 2000 (= *MiÖG Ergänzungsband* 37), s. 58–69; Týž, *Clementia oder severitas. Historische Exempla über eine Paradoxie der Tugendlehre in den Fürstenspiegeln Engelberts von Admont und seine Zeitgenossen*, in: *Historische Exempla in Fürstenspiegeln und Fürstenlehre*, edd. Christine Reinle – Harald Winkler, Frankfurt am Main 2011, s. 21–41. Základní práci ke vztahu vývoje politické filosofie a pronikání aristotelismu do středověké Evropy napsal Christoph FLÜELER, *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen „Politica“ im späten Mittelalter*, Amsterdam – Philadelphia 1992; Týž, *Die Rezeption der „Politica“ des Aristoteles an der Pariser Artistenfakultät im 13. und 14. Jahrhundert*, in: *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert*, ed. Jürgen Miethke, München 1992, s. 127–138.

107) *The De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum of Michael the Carthusian of Prague. A Critical Text and Study*, ed. William George STOREY, Salzburg 1972 (= *Analecta Cartusiana* VI), kde je na s. 110–186 edice první knihy Michalova díla *De prudentia*, k moudrosti a rozumu u panovníka zejm. s. 128–131, k milosrdenství a lakotě s. 91–122. Další části spisu editoval R. Witkowski: *Michael of Prague O. Cart. De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum*, Book II–V, ed. Raphael WITKOWSKI, Notre Dame – Poznań 2009, edice na s. 81–298. K ovlivnění Michala z Prahy aristotelismem Martin GRABMANN, *Studien über den Einfluß der aristotelischen Philosophie auf die mittelalterlichen Theorien über das Verhältnis von Kirche und Staat*, in: *Gesamte Akademiehandlungen I*, Paderborn 1979, s. 847.

108) *De quatuor virtutibus cardinalibus* I, s. 164. V jednom z rukopisů z 15. století (Staatsbibliothek Preuß. Kulturbesitz Berlin, Cod. Lat. 943, siglum B) se dílo Michala z Prahy mylně uvádí pod titulem *Liber de regimine principum Aristotelis*, tedy názvem, jenž se vztahuje k *Secretu*. Tuto záměnu můžeme považovat za více než signifikantní. Srov. *Auctoritates Aristotelis*, s. 271.

109) *Opera hactenus inedita*, s. 40–41. *De quatuor virtutibus cardinalibus* I, s. 163–164: *Secreta autem sua non debet omnibus perdere, etiam quibus debet affabilis esse, quia nec extraneum nec fatuum convenit scire secreta principum, quia de extraneo scriptum est: Secretum extraneo ne reveles.*

Za další významný impuls lze považovat dílo Engelberta, opata benediktinského kláštera ve štyrském Admontu. Tento vzdělanec, který v letech 1271–1285 studoval v Praze, využíval odkazů na SS ve svých spisech *Speculum virtutum moralium* (okolo 1300), sepsaném pravděpodobně pro rakouské vévody Alberta a Otu, a *De regimine principum* (1291) určeném pro Alberta. Od Engelberta pochází také traktát *De regimine regum*, jež je možné považovat za jednu ze středověkých redakcí SS, neboť pseudo-aristotelský spis cituje více než extenzivně, resp. nově organizuje text předlohy a vynechává všechny zmínky o okultních vědách.¹¹⁰ V poslední knize *De regimine principum* se Engelbert věnuje ctnostem krále, resp. knížete, které vládci propůjčují odpovídající hodnotu a důstojnost. Královské ctnosti, *virtutes regales*, což je kategorie vypůjčená právě ze SS, spočívaly podle Engelberta nejen v chytrosti, ale také v moudrosti panovníka (*sapientia*), chápané ovšem nikoli v teologickém smyslu jako nahlédnutí vyšších Božích tajemství, nýbrž jako poznání a moudrost, potřebné ke správě území a lidu.¹¹¹ Jak uvidíme dále, byla tato složka panovnického charismatu důležitá i v prezentaci českých panovníků.

V intelektuálním klimatu předhusitských a husitských Čech domácí historici často hledají vliv spisů Johna Wyclifa. Kupodivu se toto hledání protíná s cestou po stopách SS. Oxfordský reformátor je hojně citoval ve svém spise *De officio regis*, jež je zahrnuto například v bohemikálním rukopise NK ČR X D 11, datovaném přibližně rokem 1410. Wyclif, který v tomto spise argumentuje ve prospěch nadřazenosti světské moci nad duchovní (církevní), definuje i model ideálního panovníka. Následuje mnohdy doslovně pseudo-aristotelský spis v tvrzení, že král má mluvit málo, vždy ale pravdu; pověst panovníka je odvislá od jeho moudrosti a zachování Božího zákona; král má spravovat svůj lid spravedlivě a ochraňovat zájmy poddaných; panovník nemá prolévat lidskou krev.¹¹² Citace ze SS, jež Wyclif použil v tomto svém díle, nicméně nepřesahují ty, které mohl načerpat z florilegia aristotelských textů, známého jako *Parvi flores*.¹¹³ Wyclifův koncept panovnické moci spoluformoval do velké míry postoje předhusitských a husitských intelektuálů v otázce světského panování, jeho představitelů a jeho ideální formy.¹¹⁴

Secretum secretorum se četlo i v prostředí lucemburského dvora, jak je patrné z několika indicií. Jeho ohlas najdeme například v knížecím zrcadle, jež bylo

110) K Engelbertovu využití SS viz K. UBL, *Engelbert von Admont*, s. 70 a 77. Srov. také S. J. WILLIAMS, *The Secret of Secrets*, s. 254–257. Spis *De Regimine Regum* analyzuje Mario GRIGNASCHI, *La diffusion du Secretum secretorum (Sirr al-asrar) dans l'Europe occidentale*, Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge 47, 1980, s. 7–70, zejm. s. 8; s. 50–55. S odkazem na edici textu *De regimine regum* in: George Bingham FOWLER, *Manuscript Admont 608 and Engelbert of Admont (c. 1250–1331)*, Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge 44, 1977, s. 206–242.

111) K. UBL, *Engelbert von Admont*, s. 77.

112) *Iohannis Wyclif Tractatus De officio regis*, ed. Alfred W. POLLARD – Charles SAYLE, London 1888, s. 53–54, 57–58, 60–61, 73–74, 77–78, 96–97, 263. Srov. Mahmoud MANZALAOUI, *The Pseudo-Aristotelian Sirr al-asrar and Three Oxford Thinkers of the Middle Ages*, in: Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton Gibb, ed. G. Makdisi, Leiden 1965, s. 496–500.

113) *Les Auctoritates Aristotelis*, s. 271–272.

114) Recepti Wyclifových myšlenek v českém prostředí shrnul Vilém HEROLD, *Ideové kořeny reformace*, s. 216–236.

neprávem připsáno Karlu IV.¹¹⁵ Tento text tvoří dva listy obsahující rady zkušeného císaře mladému synovi, jenž má převzít břímě vlády „v Českém království a Římské říši“ (první list). Spíše než knížecím zrcadlem je tento text politickým pamfletem, i panovnické ctnosti tu však byly tématem. Autor, pravděpodobně humanista Niccolò Beccari, působící na lucemburském dvoře v Tangermünde a později i v Praze, hledal myšlenkové zázemí a oporu svých tvrzení mezi antickými autoritami, konkrétně v dílech Seneky a Cicerona, citoval Ovidiovy *Proměny*, opíral se o znalost textů Augustina a Cassiodora. Velkou inspiraci našel ve spise Francesca Petrarkey *De avaritia vitanda* (1358), jež rozsáhle cituje v pasážích vyzdvihujících štedrost panovníka a zavrhuje lakotnost vůči dvoru i poddaným.¹¹⁶ Právě v těchto pasážích kombinuje autor citace z díla Petrarkova s rozsáhlou pasáží ze SS, uvedenou slovy: *Quare ut scias, cuius mores vitamque fugere debeas aut sequi, tripartitam illam distinctionem regum, inter ea que Aristotelis secreta nominantur insertam, digne tibi distribuendum putavimus in hoc loco.*¹¹⁷ Oproti SS tu dochází k drobnému posunu: zatímco karlovské zrcadlo rozlišuje s ohledem na štedrost a hamižnost tři typy králů, vypočítává SS typy čtyři (přidává panovníka, který je štedrý k sobě i ke svým poddaným).¹¹⁸ Nejen námět sám, ale i velkorysé užití Petrarkova díla *De avaritia vitanda*, sepsaného pár let před vznikem karlovského zrcadla, by poukázaly v otázce autorství spisu do vysokých kruhů dvorských vzdělanců, kteří udržovali s Petrarckou čilé písemné kontakty. Z toho by pak přirozeně vyplývalo, že toto společensky a vzdělanostně elitní prostředí bylo důvěrně seznámeno i s textem SS. Karlovské zrcadlo navazuje i na koncept, ve kterém bylo do velké míry ideologicky ukotvené SS, že moudrost, vědění a poznání, zde chápané především v teologické rovině, jsou kategorie, které v sobě nesou velký politický potenciál a spoluvytvářejí i potvrzují charisma panovníka a legitimitu jeho vlády nad lidem.

Skutečnost, že *Secretum* žilo v povědomí jako součást stejného korpusu textů, jakým byl i zmiňovaný spis, naznačuje rovněž fakt, že oba texty byly zařazeny do jednoho rukopisného konvolutu, dnes uloženého v Národní knihovně v Praze, sign. VIII A 19. Kromě jediného známého opisu právě uvedeného karlovského zrcadla se tu setkáváme s relativně homogenním výběrem textů, vzniklých mezi lety 1350–1440. Rukopis obsahuje mimo jiné formulářovou a listinnou sbírku kanceláře Karla IV., papežské listy, *Knihu o hře šachové* Jakuba de Cessolis, *Morality* Roberta Holcota, sbírku exemplů *Gesta Romanorum* a poměrně rozsáhlý opis SS v překladu Filipa z Tripolisu. Text SS je rozdělen na dvě části, obě ovšem zrna-

115) K autorství Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Anonymní zrcadlo knížecí připisované Karlu IV.*, Studie o rukopisech 14, 1975, s. 126–127. Naposledy se k autorství vyjádřil František ŠMAHEL, *Státní teologie Karla IV. a počátky konciliarismu*, in: Politické myšlení pozdního středověku a reformace II/2, s. 132.

116) Stručný popis díla, založený převážně na předmluvě k edici díla S. Steinherze, přináší R. ANTONÍN, *Ideál panovníka*, s. 58, 344. Antonín shrnuje i relevantní literaturu. Edice viz *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, ed. Samuel STEINHERZ, Prag 1925 (= Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 3). Steinherz v úvodu edice vyjmenovává a analyzuje základní prameny textu (s. 32–35). Srov. také J. LUDVÍKOVSKÝ, *Anonymní zrcadlo*, s. 125–127 rozbor otázky autorství, na s. 127–146 český překlad a edice.

117) *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, s. 49.

118) *Ein Fürstenspiegel Karls IV.*, s. 49–50; srov. *Opera hactenus inedita*, s. 42–43.

menané jednou písařskou rukou, přičemž text v první části odkazuje na část druhou (fol. 16^v–22^v; 41^v–42^r). Opis zde není kompletní. Po dedikačním prologu Filipa z Tripolisu (inc. *Domino suo excellentissimo*) následují dopisy mezi Alexandrem a Aristotelem. Na tyto již přímo navazuje kompletní státovědná část SS (*Reges sunt quatuor*), jež přechází do zkrácené zdravotvědné pasáže a s ní souvisejícího pojednání o čtyřech ročních obdobích se vsuvkou o užitečnosti astrologie. Druhá do konvolutu zařazená část SS pojednává výhradně o umění fyziognomie (expl. *Talis homo semper studet facere opera contraria viciis et peccatis aliudque videtur inclinare sua natura. Et sic est finis*).¹¹⁹ Rukopis je podle mého mínění názornou ukázkou rozhledu venkovských plebánů, ať jakkoli výjimečných. Náhled do farních knihoven nám umožňuje vlastnická poznámka na fol. 2^r, kde je rukou 15. století zaznamenáno, že konvolut byl určen pro farní kostel v Trhových Svinech (*Iste liber datus est pro ecclesia in Swin*).

Opusťme ale Trhové Sviny a soustředme se ještě na dvůr Karla IV. Nemáme bohužel rukopis, který by zahrnoval opis SS a bylo by možné ho prokazatelně spojit s osobou nebo dvorem Karla IV.,¹²⁰ ačkoli, jak jsme viděli výše, znali tento text nejen lékaři lucemburských králů, ale i v latině vzdělaní příslušníci dvora. Jedno z vodítek k poznání, jaké knihy mohly projít císařovými rukama, nás zavádí do knihovny Karlovy univerzity koleje. Jde o nejstarší soupis knih, které císař daroval Karlově koleji po jejím založení v roce 1366. V knihovním fondu mezi kodexy, jež pravděpodobně pocházejí z Karlova daru, nalezneme i *Secreta secretorum Aristotelis cum aliis*.¹²¹ Pozornosti by neměl uniknout ani rukopis knihovny Skotského kláštera ve Vídni 53 C 6, který se sice datuje do poloviny 15. století (1462), texty zde zahrnuté ale vykazují souvztažnost s postavou Karla IV. a jeho dvora.¹²² Jde o sborník státovědných, právních, historiografických a astrologických textů, a to německých nebo latinských. Na foliích 237^r až 276^v nalezneme německý překlad SS: *Hye hebt sich an Aristotiles puech dacz da gennant ist dacz puech der heymlichen heymlichait gocz, inc: Der allmechtig behuet vnsern kunig zw den eren der gelaubigen*, následuje latinský záznam Aristotelova spisu o fyziognomii (fol. 276^v–381^r). Součástí konvolutu je také překlad Augustinovy *Liber Soliloquiorum*, který pořídil Jan ze Středy pro Karla IV. Tato skutečnost je explicitně zmíněna: *Das ist sand Augustins liebkusung das pischoff Johannes de Neumarkt dem Romischen kayser von latein zw dewtsch gepracht hat*. Nalezneme zde i fragment Zlaté buly Karla IV, již císař vydal v roce 1356 v Norimberku.¹²³

119) NK ČR Praha, VIII A 19, fol. 16^v–22^v, 41^v–42^r.

120) Jak uvádí Ivan Hlaváček, z Karlova osobního bezprostředního vlastnictví není dochován žádný kodex; Ivan HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny v českém středověku*, Praha 2005, s. 264–265.

121) Seznam editoval I. HLAVÁČEK, *Knihy a knihovny*, s. 300.

122) Wien, Schottenstift-Bibliothek, katalog A. HÜBL, 1899, rkp. 53 C 6.

123) Jiří SPĚVÁČEK, *Karel IV. Život a dílo* (1316–1378), Praha 1979, s. 243. V dalším opisu SS, tentokrát jazykově latinském, který nalezneme mezi rukopisy Skotského kláštera ve Vídni (sign. 51 d 7, datován do 15. století), v návaznosti na pseudo-aristotelický text následuje traktát o přijímání Matouše z Krakova, označeného zde ovšem jako Matouš z Prahy. To ale nutně nenaznačuje souvztažnost s českým prostředím. V Čechách máme zachován ještě jeden rukopis s německým překladem SS, původně zařazený do fürstenberské knížecí knihovny, srov. Jiří PRAŽÁK, *Rukopisy křivoklátské*

Ke Karlovi IV. nás zavádí rovněž spis *Summa recreatorum*.¹²⁴ Pod tímto názvem známe rozsáhlé pojednání o pěti traktátech, jež bylo určeno pro lucemburský dvůr. Spojujícím tématem všech jeho částí jsou hostiny na Karlově dvoře: jaké potraviny servírovat a jaký důsledek na zdraví od nich očekávat, jaká koření použít pro přípravu jídel (první tři traktáty), čím bavit hosty, jaké příběhy jim vyprávět a jaké básně recitovat, jak by měl vystupovat při takových příležitostech panovník (čtvrtý a pátý traktát). Mezi mnoha citovanými antickými a středověkými autoritami v pátém traktátu nalezneme i jeden explicitní odkaz na SS. Vzhledem k metodě práce autora spisku ale není vyloučené, že odkaz převzal z jiného středověkého díla, popřípadě pracoval s aristotelským florilegiem, odkud převzal citace z děl aristotelských.¹²⁵

Nosný koncept moudrého panovníka, který nahlíží do tajemství věd, byl na dvoře Karla IV. velmi živý. Svědčí o tom například alegorický spis *Der Meide Kranz* (Panenský věnec), jež v roce 1355 sepsal Heinrich von Mügelin,¹²⁶ básník a kronikář pohybující se nějaký čas na Karlově dvoře. Dílo je koncipované jako prezentace dvanácti umění (*artes*), jež defilují postupně před císařským majestátem, aby panovník mohl posléze rozhodnout, které z nich je nejvíce hodno nést korunu Panny Marie. V rámci platného systému hierarchizace věd, který zde neměl být nijak zpochybněn, Karel potvrdil svou pozici moudrého vládce, když prohlásil za vítěze teologii. Zastoupení disciplín, které se účastní disputace, vypovídá mnohé o vstupu aristotelského myšlení do pojetí vědy a percepce světa a v přímé souvislosti s tím o ukotvení přírodních věd mezi ostatními *artes*. Jako rovnocenní účastníci se tu objevují alchymie, fyzika (ve smyslu medicíny) a metafyzika, definovaná zcela v intencích aristotelské filosofie. Karel IV. v roli moudrého vládce, jež dokáže posoudit a rozsoudit jednotlivé vědní obory, v tomto spise vystupuje jako přímý účastník dění. Svým verdiktem dokazuje svou učenost a naplňuje tak obraz moudrého panovníka, který jediný může správně vládnout. S oporou ve Starém zákoně Heinrich říká, že vládce, který není moudrý, nemůže být prospěšný svému lidu, a to bez ohledu na to, jakým bohatstvím jinak oplývá. Panovník musí být schopen svou moc ospravedlnit a opřít zejména o osobní ctnosti, včetně moudrosti a učenosti. Ačkoli *Der Meide Kranz* přímo necituje SS, vychází ze stejných premis jako pseudo-aristotelský text a jeho poselství ohledně panovníka a politické dimenze

knihovny, Praha 1969, s. 200, č. 150. SS v podobě, která ho řadila k medicínské odborné literatuře, se zde člení mezi další německé medicínsko-astronomické texty. Německá verze SS je zachycena ve dvou variantách: nalezneme zde jednu z verzí překladu Jana z Toleda, klasicky v próze, dále pak spis známý jako *Lehren des Aristoteles*, kde se jedná o volné zpracování SS ve verších. Srov. k tomu R. FORSTER, *Das Geheimnis der Geheimnisse*, s. 136–137 pro prozaickou verzi, s. 153–158 pro *Die Lehren des Aristoteles*.

124) *Summa recreatorum* je dnes známá ze čtyř rukopisů datovaných do lucemburské doby: Nela-hozeves VI Fc 34; NK ČR Praha, I E 22; ÖNB Wien, Ms. 5371; Universitätsbibliothek Leipzig, Nr. 1224.

125) Anežka VIDMANOVÁ, *Antika ve sborníku Summa recreatorum*, in: Druhý život antického mýtu, ed. Jana Nechutová, Brno 2004, s. 143–149, zejm. s. 144. TÁŽ, *Summa recreatorum*, in: Deutsche Literatur in Böhmen und über Böhmen, edd. Dominique Flieger – Václav Bok, Wien 2001, s. 169–179. K autorství a metodě autorovy práce srov. TÁŽ, *K osobě autora Kratochvílníku krále Karla*, in: Donum magistrae. Ad honorem Dana Martínkové, Praha 2007, s. 140–153.

126) Heinrich von MÜGELN, „*Der Meide Kranz*“: *A commentary*, ed. Annette VOLPING, Tübingen 1997.

vědění je obdobné. Heinricha von Mügeln inspiroval jiný alegorický spis ovlivněný středověkým aristotelismem, a to již výše zmíněný *Anticlaudianus* Alaina z Lille, ve kterém sedm svobodných umění rovněž sehrává roli ústředních aktérů.¹²⁷

V příběhu, který notně čerpal ze SS, se z lucemburských panovníků ocitl rovněž Václav IV., ačkoli byl zmíněn pouze nepřímo. Peter Suchenwirt, jenž ve službách Habsburků skládal německé rýmované skladby, pravděpodobně v roce 1395 sepsal pod názvem *Des Aristoteles Rätthe* báseň, jež je volným zpracováním SS v němčině. Do svého díla vložil i narážku na uvěznění Václava IV. v roce 1394. Kdyby prý král četl zmíněné Aristotelovy rady, vyšel by z celé záležitosti v míru: „Hiet ain chünig die rêt gelesen, / es wêr im paz ergangen.“¹²⁸

Secretum secretorum platilo u českých intelektuálů za jeden z modelových spisů určených panovníkovi k jeho edukaci a formování. Tak ho alespoň prezentuje Pavel Židek ve své roku 1471 dokončené *Správovně*, již sepsal pro Jiřího z Poděbrad.¹²⁹ Když Židek v úvodu představuje charakter a účel svého díla, jako podobné spisy zmiňuje vedle Egidia Romana právě Aristotelovy rady Alexandrovi.¹³⁰ Aby prezentoval názorně svá poselství k panovníkovi, pracoval autor *Správovny* s modely a prefiguracemi. Za vzor dobrého krále zde platil Karel IV., jenž svou vládou a podporou víry i stavbou hojných kostelů naplnil model zosobněný biblickým Šalamounem. Sám sebe Židek představil jako dalšího v linii mudrců, kteří radí svým vladařům, jak vládnout, tak jako kdysi radil Aristotelés Alexandrovi (stejnou dvojici osvětleného panovníka a mudrce v prefiguraci Šalamouna a Aristotela použil v českém prostředí již výše zmíněný Michal z Prahy v první knize díla *De quatuor virtutibus*).¹³¹ Židek při psaní *Správovny* hojně *Secretum* využíval a citoval, své výpůjčky zpravidla uvedl slovy „tak die Aristotileš k Alexandrovi“. Zaštitěn Aristotelovou autoritou nabádal Židek Jiřího z Poděbrad, aby z pozice moudrého vládce pořádal pro své poddané dvakrát do roka hody a sám pouze předstíral opilost, před poddanými mnoho nemluvil, aby se vystříhal přílišných tělesných požitků, aby nezatěžoval poddané vysokou vojenskou berní, projevoval milosrdenství vůči potřebným a naplnil svou vládu spravedlností.¹³² Odkaz na Aristotelovy rady Alexandrovi použil i v charakteristice štedrého a lakomého krále. Po vzoru pseudo-aristotelského spisu Židek, sám školený lékař, začlenil do svého díla zdravotněnou a medicínskou pasáž, která tematicky do velké míry SS kopíruje, avšak ve velmi stručné formě: zmiňuje závislost tělesných funkcí na ročních obdobích, prospěšnost koupelí, pouštění žilou, pro tělo vhodné

127) Srov. František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 319.

128) Peter Suchenwirt, *Der Aristoteles Rätthe*, in: Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert, ed. Alois PRIMIŠSER, Wien 1827, s. 116, v. 333–334.

129) K panovníckému ideálu u Pavla Židka srov. Jerzy GRYGIEL, *Ideał władcy średniowiecznego w dziele Pavla Židka Správovna Jiřího krále*, in: Piśmiennictwo Czech i Polski w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej, edd. Wojciech Iwańczak – Antoni Barciak, Katowice 2006, s. 329–341, zejm. s. 336–338. K charakteru Židkova spisu rovněž Petr HLAVÁČEK, *Praha jako centrum Evropy a křesťanstva? M. Pavel Židek († 1471) a jeho představy o obnově rezidenční funkce hlavního města Českého království*, in: Rezidence a správní sídla v zemích České koruny ve 14.–17. století, edd. Lenka Bobková – Jana Konvičná, Praha 2007 (= Korunní země v dějinách českého státu III), s. 113–125.

130) *M. Pavla Židka Správovna*, ed. Zdeněk V. TOBOLKA, Praha 1908, s. 4.

131) Tamtéž, s. 4.

132) Tamtéž, s. 14, 16–18, 34–35, 43.

a nevhodné pokrmy atd.¹³³ Stejně jako Aristotelés nabádá Židek panovníka, „aby měl nejméně tři lékaře a několik hvězdářův, bez kterých by nic rady nečinil“, následuje varování před jedy, podložené příběhem ze SS o dívce, jež byla od mládí krmena jedy, čímž se sama stala jedovatou a posloužila jako „návnada“ na Alexandra.¹³⁴

Pavel Židek, sám katolík, formuloval *Správovnu* jako svého druhu náboženský pamflet, jenž měl v konfesijně rozdělených Čechách přivést zpět ke katolické víře a k přijímání pod jednou způsobou nejen kališnického panovníka, nýbrž také všechny utrakvisty a zejména arcibiskupa Jana Rokycanu jako škůdce země (i zde pro zvýšení efektu svého výkladu použil paralelu s biblickou prefigurací, a to se samotným Luciferem).¹³⁵ Také v působení na konfesní příslušnost krále a v nabádání ke zbožným skutkům se Židek zaštitil autoritou SS, citace ale zasadil do křesťanského, resp. katolického diskurzu. Pod obvyklou záštitou slov „tak die Aristotileš k Alexandrovi“ nabádá panovníka k tomu, aby zachovával Písmo svaté a řídil se moudrostí církevních spisů. Za prvořadé označuje sjednotit království ve víře, vrátit bohoslužby zpět do latinské mše, a tím zabránit dalším násilnostem. Varuje panovníka před „bludným“ učením kališníků, kteří uznávali pouze autoritu Bible, a připomíná rovněž závaznost spisů církevních otců a teologů: „I protož aby Vaše Jasnost věděla, co jest zákon Božie, ne to, co bludný lid praví, že by byla sama biblí nebo samo čtenie, ale všecko písmo na ni doktoruov svatých a práva duchovní otcův svatých, totiž decret a decretales, agenda v kostelech a pontifical; neb sama biblí nenie dostatečna cierkev svatú spravovati“.¹³⁶ Kališníky, kteří odmítají závaznost jiných spisů než Bible, stále pod autoritou Aristotela nazývá „pravými kacíři“. Mistr Židek využil ve *Správovně* pseudo-aristotelický spis ve dvou rovinách. Text parafrázoval a přebral do svého poučení pro Jiříka z Poděbrad koncepty, které SS skutečně zahrnovalo, a to zejména z oblasti státovédy a zdravotvědy. V druhé rovině použil záštitu Aristotelovy autority k vytvoření modelu katolického panovníka, který exceluje v jednotné katolické víře, hojně staví kostely, nabádá k častým bohoslužbám a k oslavě Páně, a jenž tak pochází z od Boha seslaného „kmene královského, který jako slunce svítí, tmavé zástupy zahání, nevinné a spravedlivé vytrhuje z rukou nespravedlivých.“¹³⁷

***Secretum secretorum* v českých překladech**

V 16. století se SS stalo doménou vysoké šlechty, když vzbudilo zjevný zájem u nejvyšších úředníků Království českého.¹³⁸ Zaujalo prokazatelně nejvyššího kancléře království a tajného radu císaře Maxmiliána II. Jáchyma z Hradce (1526–1565) a posléze nejvyššího purkrabího a vladaře rožmberského dominia Viléma z Rožmberka (1535–1592) natolík, že si pořídili české překlady tohoto spisu. Neznamená to, že

133) Tamtéž, s. 34.

134) Tamtéž, s. 34.

135) Tamtéž, s. 15.

136) Tamtéž, s. 18.

137) Tamtéž, s. 14.

138) Do roku 1540 se datuje například rukopis, jenž patřil vyšebrodskému cisterciáckému klášteru, kde mistr sedmi umění Kryštof Byber zaznamenal pod názvem *Ars secretorum Aristotelis* výpisky z alchymistické části SS. Srov. *Handschriften-Verzeichnisse der Zisterzienserstiften*, Wien 1891, s. 281, Nr. 115.

by do jazykově českého písemnictví SS vstoupilo až v takto pokročilou dobu. Víme, že český překlad spisu byl již v druhé polovině 14. století součástí bavorovské farní knihovny, a nelze předpokládat, že by od 14. do 16. století zůstal tento spis pro jazykově české prostředí nepovšimnut. Ti, kdo pořizovali v 16. století překlady SS pro své vznešené mecenáše, tedy pravděpodobně měli na co navazovat. Doklad, že minimálně v polovině 16. století existovala starší česká verze SS nebo jeho části, poskytuje rukopis Archivu Univerzity Karlovy v Praze, sign. B 1. Jedná se o opisy různých textů, jež byly pořizeny pro potřeby univerzity po polovině 16. století. Kodex obsahuje jedinou písařskou rukou zapsaná excerpta ze zemských desek, zejména záznamy z trhových a památných kvaternů (smlouvy a kšafty z let 1543–1554), a úvod k dílu Ondřeje z Dubé *Práva zemská česká*.¹³⁹ Mezi tyto texty je vložen stejnou rukou zaznamenaný český překlad státovédné části SS (O naučení poslaném od Aristotelese k Alexandrovi, pag. 55–66). Nalezneme zde výběr oddílů o panovnických ctnostech, spravedlnosti a uměřenosti, stejně jako o nutnosti vyhýbat se svůdným pokušením těla. Uvedený přepis vykazuje známky starší ortografie, text je psán ve spřežkovém pravopise, zachovává rezidua staršího stavu jotace, rovněž časté užívání aoristu a imperfekta poukazuje na existenci starší staročeské předlohy.¹⁴⁰ V 16. století bylo SS tedy známé ze staršího staročeského překladu, jehož část zachycuje univerzitní rukopis B 1. Překladatelé, kteří pracovali pro Jáchyma z Hradce a Viléma z Rožmberka, pokud měli k dispozici staročeský text, pak rozsáhlejší než ten v rukopise B 1. Obě zmíněné verze obsahují i pasáže, které tento opis neuvádí.

Pozoruhodná je skutečnost, že to byli právě nejvyšší magnáti království, pro které bylo SS zjevně důležitou součástí jejich mentálního a intelektuálního obzoru a zdrojem poučení, a to i v možném smyslu „manuálu“ pro dvořana a vladaře zároveň. Není ale vyloučeno, že se tento spis stal mezi vysokou šlechtou módním pro svou pestrost a různorodost v tématech i žánru, která přinášela pobavení a rozptýlení. Signifikantní je, že pro Jáchyma z Hradce úvod a vybrané části ze SS přeložil jeho učitel a vychovatel Jan Petřík, v jehož tzv. kopiáři se překlad dochoval.¹⁴¹ Petřík ovšem, jak sám píše, nepřeložil text celý, ačkoli ho měl nepochybně k dispozici; vybral pouze nejcelistvější a nejdelší z příběhů, které SS zahrnuje, a to o setkání pohana a žida v poušti, který měl plnit roli jak poučnou, tak zábavnou. Sám Petřík ve vloženém úvodu říká: „A tak obšírně pěkná naučení s utěšenými příklady dává o všech věcech, které velikomocnému králi aneb znamenitému pánu i k zprávě, i k ostraze těla jeho a zpravování zemí a poddaných věděti by náleželo, kterýchžto na tento čas pro krátkost chvíle a jinými věcmi zaneprázdnění z latinského jazyku přeložiti a vypsati všech nemoha, toliko ten rozdíl, kterýž těmto našim časom poněkud nápodobný se býti zdá, jsem předsevzal a Vaší Milosti, tudíž i Její Milosti, paní matce v milosti najmilejší, kteráž jako matka má milostivá u mne nikda

139) Karel KUČERA – Miroslav TRUC, *Archiv university Karlovy. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1961, s. 101.

140) Za konzultaci jazykových jevů děkuji Pavlíně Rychterové.

141) Knihovna Královské kanonie na Strahově, DG V 21, fol. 150^r–154^v. K Petříkově překladatelské činnosti Jan PÍŠNA, *Vliv Ondřeje Ungnada ze Suneku na rozvoj české knižní kultury*, *Knihy a dějiny* 18–19, 2011–2012, s. 70.

v zapomenutie prijíti nemuže, k kratochvilnému a buohdá úžitečnému přečtenie posílám.“¹⁴² Jak již bylo řečeno, vybral si Petřík k překladu jen krátký výsek ze SS, a to pasáž, která charakterizuje člověka jako mikrokosmos ve vztahu k makrokosmu. Člověk, jak se tvrdí v textu, v sobě zahrnuje vlastnosti všeho, co se vyskytuje na světě, ať se jedná o zvířata, rostliny, kovy nebo planety.¹⁴³ Na to již přímo navazuje zmíněný příběh o setkání pohana a žida v poušti, který poukazoval na nebezpečnoství, jež skrývá setkání s osobou jiného náboženství. Zde ale hlavní poselství spočívalo ve vyzdvižení pohanské víry, jejího milosrdenství, velkorysosti a soucitu s bližními oproti věrolomnosti víry židovské.¹⁴⁴ Petřík tento příběh ihned převádí na látku křesťanskou, nijak svou asociaci ale nerozvíjí a překlad tímto končí. Vzhledem k tomu, že je překlad SS v Petříkově kopiáři zařazen jako poslední text, dá se předpokládat, že skutečně dál nepokračoval.¹⁴⁵

V roce 1574 dedikoval Bavor mladší Rodovský z Hustiřan český překlad SS Vilémovi z Rožmberka. Vedle tohoto spisu překládal pro Viléma ještě traktát *De arte loquendi et tacendi* (Knížky o řádném mluvení a mlčení) Albertana z Brescie (polovina 13. století), přičemž u obou textů uvedl, že je do češtiny převádí „z řeči charvatské“.¹⁴⁶ Ačkoli nelze vyloučit, že překladatel měl opravdu k dispozici staroslovenskou verzi SS (zemi Charvatů jako pravlast Slovanů označoval například Dalimil), může tento přípisek rovněž znamenat, že Rodovský převáděl do tehdy „moderní“ češtiny text staročeský. Což není vyloučené, protože staročeský překlad SS, jak uvedeno výše, v 16. století existoval. Rodovský v úvodu svého překladu sám sděluje Vilémovi, že mu přeložený text posílá společně se „starým exemplářem“, ten bohužel ale v rukopise uchován není.¹⁴⁷ Není ostatně vyloučené ani to, že byl staročeský překlad součástí rožmberské knihovny. Ta, jak již víme, zahrnovala mezi knihami Petra Voka rukopis NK ČR XIV G 45, v němž je zapsána zdravotně část SS. Indicií je ale více. Ferdinand Hoffmann z Grünbüchlu, jenž získal rukopis s přepisem celého SS původně náležející rokycanskému konventu (dnes Moravská zemská knihovna, sign. Mk 46), se pohyboval na krumlovském dvoře v úzkém vztahu s vládnoucí rodinou, záznam SS máme i z třeboňského kláštera, který patřil k rožmberskému panství, a jedinou zprávu o existenci českého středověkého překladu máme z bavorské fary, a to z listiny, jež vzešla z rožmberské kanceláře (viz výše).¹⁴⁸ Nezapomínejme také, že i výše zmíněné Trhové Sviny patřily k rožmberskému panství.

142) DG V 21, fol. 151^v.

143) DG V 21, fol. 152^r–152^v, srov. *Opera hactenus inedita*, s. 143.

144) DG V 21, fol. 152^v–154^v, srov. *Opera hactenus inedita*, s. 144–145. Vzhledem k arabskému původu textu je přirozené, že vyzdviženým náboženstvím bylo z pohledu latinské Evropy náboženství „pohanské“, tj. islám.

145) Jak ukázalo nové bádání, Bohumilem Rybou zavedený termín „kopiář“ je v tomto případě zavádějící, neboť až na jednu výjimku obsahoval původní Petříkovy překlady. K tomu připravovaná studie Jana Pišny, *Kopiář Jana Petříka z Benešova z fondu Strahovské knihovny*. Autorovi děkuji za možnost konzultace připravovaného textu před jeho zveřejněním.

146) Oba texty jsou dochovány v rkp. NK ČR Praha, XVII G 11. Z Albertanova traktátu je tu zaznamenána v překladu pouze část.

147) NK ČR Praha, XVII G 11, fol. 12^r.

148) Bavorov byl součástí rožmberské domény od první poloviny 14. století; v roce 1334 panství jako královskou odúmrt postoupil Jan Lucemburský Petrovi z Rožmberka.

Svůj překlad Bavor Rodovský opatřil nejen květnatou dedikací, ale také rozsáhlým úvodem, který odhaluje mnohé z toho, s jakou intencí text překládal a co v něm Vilém z Rožmberka mohl hledat. Nemluví zde, tak jako jsme tomu byli svědky u Jana Petříka, o kratochvilném čtení, naopak vyzdvihuje, že se jedná o spis k naučení, kterak mají králové, knížata a páni panovat a spravovat svá zboží a pečovat o své poddané, řídit „své věci“, chovat se správně v jídle, pití a ve všech situacích.¹⁴⁹ V úvodní pasáži pokračuje uvedením několika biblických příkladů, na nichž ilustruje náležité zařazení člověka do uspořádání světa a nezbytnost vhodného chování v rámci svého stavu a tím i zachování rovnováhy a vztahu k Bohu. Právě k tomu má přispět i předkládaný spis, který, jak autor předesílá, přináší návod, jak se podle svého „povolání“ mají páni chovat ve své vládě, ukazuje cestu, jak spravovat panství, řídit poddané a „všechny své záležitosti“.¹⁵⁰ K tomu má pomoci Aristotelův spis, tak jako pomohl kdysi Alexandrovi získat větší moc, být ctnostným vladařem a lépe spravovat svá území. Po tomto úvodu se Bavor Rodovský obrací přímo k Vilémovi jako k zadavateli této práce, aby mu vysvětlil, jakým způsobem s textem pracoval. Nabízí tím zajímavý náhled do své dílny a do toho, jak o textu přemýšlel a k jakým jeho úpravám přistoupil.

Bavor Viléma informuje, že text nejen přeložil z řeči „charvatské“, nýbrž že ho také „podle možnosti své i pilnosti zkorigoval“. Vzápětí také vysvětluje, co tím myslí. Zatímco latinská verze Filipa z Tripolisu, stejně jako předpokládaný staročeský text, se kterým Bavor pracoval, dělí látku do čtyř částí, shledal rožmberský překladatel příhodnější dělení do tří knih, které by více odpovídalo rozdělení hlavních pojednaných témat. Na základě této premisy Bavor přeskupil při překladu jednotlivé oddíly, aby uspořádání zbavil původního chaosu a aby do sebe témata lépe zapadala. Člení pak text následujícím způsobem: na úvod zařadil přepis listů mezi Alexandrem a Aristotelem, jak se tradovaly i v latinských redakcích textu včetně té, jejímž autorem byl Roger Bacon. Dále již následuje dělení do tří oddílů. Nejprve shromáždil kapitoly, jež se týkaly obecně moudrosti, učenosti a především toho, jak správně vládnout a jak se náležitě chovat ke svým poddaným. Sem zařadil všechny pasáže SS, jež pojednávají o výkonu panovnické moci, vladařské teorie a praxe. Zmínili i aktivity nehodné panovníka, jakými byla přílišná náklonnost k ženám, vínu a prolévání krve. Pokračoval druhým, filosoficko-spekulativním oddílem o podstatě člověka a duše a vlastnostech přirozených věcí. Zde nalezneme pasáže o spravedlnosti a pravdě, o podobě a vlastnostech člověka, o přírodních živlech a nebeských sférách. Do tohoto oddílu zařadil také naučení o vhodných rádcích a služebnících vladaře a o tom, jak má panovník vést svůj lid proti nepřítelům.

Třetí tematický blok zasvětil Bavor oblastem, jež poučovaly o tom, „kterak sobě každý člověk dlouhé zdraví zachovati může, jak se časové roční rozdělují a kterak se mnohé přirozené věci sami mezi sebou řídí a spravují“.¹⁵¹ Uvedený oddíl začíná pojednáním o potřebě astrologie a konzultace důležitých rozhodnutí s astrology a mudrci. K podpoře tohoto doporučení využil již dříve zmíněný drobný příběh

149) NK ČR Praha, XVII G 11, fol. 2^r.

150) NK ČR Praha, XVII G 11, fol. 5^v.

151) NK ČR Praha, XVII G 11, fol. 11^r.

o dívce, kterou poslala královna Indie Alexandrovi jako dar, dívka však byla naplněna jedem a styk s ní by znamenal smrtelné nebezpečí. Naštěstí byl přítomen mudrc, který katastrofě zabránil. Zatímco v latinském textu je tato anekdota včleněna do pasáže o potřebě ochrany před jedy a před ženami, zde její role spočívá především v podpoře myšlenky nutnosti přítomnosti moudrého rádce.¹⁵² Dále již zařadil pasáže o udržování zdraví, o vhodných stravovacích návycích, o zvyklostech ve spánku a o souvztažnosti zdraví a lidských zvyklostí s ročními obdobími. Nalezeme zde i přeložený lapidář a herbář, stejně jako přepis Smaragdové desky filosofa Hermogena. Závěr celého spisu patří pojednání o vlastnostech planet a tomu, jak která planeta ovlivňuje dění.

Bavor Rodovský do své české redakce zahrnul téměř celý text SS v překladu Filipa z Tripolisu. Vynechal pouze několik pasáží: nenalezeme zde například část o devíti medicínách, nemluví tedy ani o receptu na zázračný magický lék, který napraví všechny nemohy, nezmiňuje pojednání o amuletech a talismanech, vynechal také celou pasáž o fyziognomii. Můžeme jen těžko soudit, zda tyto vynechávky byly jeho vlastní iniciativou, nebo zda nebyly ani v předloze, ze které čerpal. Text je do velké míry oprostěn od magických pasáží, zachován je tu ale praktický herbář i lapidář, stejně jako pojednání o vlivu planet na světové dění a na zdraví člověka. Hlavní pasáž se soustřeďuje na otázky státovědné a na teorii a praxi úspěšné vlády, což mohlo odpovídat preferencím zadavatele překladu Viléma z Rožmberka.

* * *

Příběh spisu o tajemství všech tajemství, který jsme tu sledovali, trval v českých dějinách čtyři staletí. Velký úspěch textu tkvěl zřejmě v jeho obsahové pestrosti, neboť nejen přinášel něco užitečného takřka o všem, ale také si v něm každý něco zajímavého našel. Svého času patřil v Evropě do elitních knihoven včetně těch královských, mezi majiteli byli ve 14. století uherský a polský král Ludvík Veliký, Eduard III. anglický nebo Jan z Berry. Spis se stal součástí různých vědomostních korpusů a textových kompendií. Soudě podle dochovaných rukopisů, zaznamenalo v českém prostředí úspěch zejména jeho medicínsko-zdravovědné pojednání, které se stalo součástí souboru medicínských textů a spisů, jež hraničily s oblastí přírodní a učené magie. Opisy příslušných částí SS byly často součástí lékařských rukopisů, které známe nejen z klášterních biblioték, ale byly rovněž zařazeny do knihoven farních. K běžné četbě patřilo SS také na univerzitě a v prostředí metropolitní kapituly. Zdravovědná část byla mnohdy nejzajímavější i pro ty, kdo měli k dispozici celý opis SS. O tom, že se nejednalo o čistě teoretickou četbu, nýbrž že se spis mnohdy používal i v praxi, svědčí občasně drobné poznámky a komentáře, stejně jako jeho recepty v dalších spisech učené medicíny.

V případě SS se nesetkáváme pouze s celistvými kaligrafickými opisy, nalezneme i jen fragmenty nebo drobné úryvky, zapsané pro okamžitou potřebu nebo pro zajímavost. To vede k domněnce, že text se stal součástí široké a rozšířené vzdělanostní

152) Srov. *Opera hactenus inedita*, s. 59–60.

tradice a neřadil se pouze k elitnímu vědění. Zejména ve 14. století se *SS* dostalo v Čechách do povědomí vzdělaných vrstev také jako „knížecí zrcadlo“. Tato jeho složka byla recipována především v prostředí dvora, a to jak z přímých opisů, tak i zprostředkovaně, prostřednictvím spisů, které *SS* hojně citovaly. Svou roli nepochybně mělo i florilegium aristotelských textů *Parvi flores*. Odkazy na *Secretum* nalezneme jak v bohemikálních textech, jež byly vystavěny jako „rady panovníkovi“, tak i v dílech, jež byla stejně jako *SS* založena na velké žánrové i obsahové pestrosti. Tento spis byl jedním z prostředků, jakými se do obrazu panovníka a tím i do středověké politické filosofie úspěšně zapracovaly aristotelské maximy, ať už mluvíme o panovníkově spravedlnosti, pragmatismu nebo čistě formálně o kategorizaci panovnických ctností. Jako účinný návod ke správné vládě se *Secretum* neztratilo ani později, jak je patrné ze skutečnosti, že sloužilo jako jeden z hlavních pramenů Pavla Žídka, když psal pro Jiřího z Poděbrad *Správovnu*. Mudrc, který radí ve *Správovně* svému panovníkovi, vycházel ale z katolických pozic, a ty také doporučuje svému vladaři. Příběh *SS* v Čechách končí v 16. století, kdy vzbudilo zájem nejvyšších zemských šlechticů. Zejména v překladu, který si nechal vyhotovit Vilém z Rožmberka, se tento spis vrací ke své původní premise, totiž k myšlence, že ve vědění spočívá moc, lepší výkon vlády a zachování správného uspořádání světa. Jen ten, kdo zná „tajemství“, ať už tím byl myšlen náhled do různých vědních disciplín, alchymistický recept nebo návod ke správné vládě a k cestě zachování zdraví, může být charismatickým vládařem, který správně, spravedlivě a důstojně panuje nad světem.

Tato studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky P405/12/G148 „Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období“.

SUMMARY

The power of knowledge: The pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum* in medieval Bohemia

The study follows the spread and reception of the pseudo-Aristotelian treatise *Secretum secretorum* in medieval Bohemia. It is a fictive letter, which Aristotle was to have given advice to Alexander the Great during his campaign in Persia. In this way, a kind of sum of knowledge was created, combining an encyclopaedic handbook and princely mirror, in which the philosopher provides the sovereign advice concerning reign, ethics and politics. *Secretum secretorum* was thanks to its thematic diversity and appearance of “elite knowledge” one of the most widespread treatises of the Middle Ages; it had a significant reception also in the Bohemian milieu, where this treatise or its part has been preserved in more than thirty Latin copies, two German translations and in three translations into Czech. We also know of three commentaries to this treatise. Knowledge of *Secretum secretorum* reached various social classes. In the intellectually elite circles, the treatise was known and received already in the second half of the 13th century, first mainly as its medical and health science part, gradually it became a part of cloister and university education, from the university it then spread to parish libraries. *Secretum*, whose theme among others was just rule, found its way also to the aristocratic milieu. Interest in this treatise was apparent particularly with the Rožmberks (Rosenbergs), to whose estates the origin of several of the preserved copies are tied and they were also at the creation of one of the Czech translations.